

ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება

100 ამაჲვი

შემდგენელი თამაზ ჯოლოგუა

გამომცემლობა არტანუჯი
თბილისი

თან საკითხავი

40

სერიის მთავარი რედაქტორი

გუბა კუდავა

დამკაბადონებელი

ვიოლა ტულუში

გარეკანის დიზაინერები

თეონა ჭანიშვილი

ილია ხელაია

ISSN 2587-4993

ISBN 978-9941-478-93-2

© გამომცემლობა „არტანუჯი“, 2019

მოგეხსენებათ, როგორ უჭირთ ადამიანებს დღეს
კითხვა.

დაძაბული გრაფიკი, ცხოვრების ჩქარი რიტმი, ცოტა
დრო, ბევრი საფიქრალი, ინფორმაციის მიღების
მრავალი სხვა საშუალება...

არადა, ბევრს უყვარს კითხვა და ბევრს აქვს
მოთხოვნილება იკითხოს.

გამომცემლობა „არტანუჯის“ ახალი სერია –
თან საკითხავი ერთგვარი გამოსავალია ამ
საყოველთაო უდროობის დროს.

დიახ, თან-საკითხავი.

საკითხავი „სხვათა შორის“, საკითხავი
თანდათანობით, სვენება-სვენებით თუ ერთი
ამოსუნთქვით. საკითხავი კეთების პარალელურად.
ადვილი და საინტერესო საკითხავი. საკითხავი
დასვენებისას, მგზავრობისას, თუნდაც მუშაობა-

მუშაობისას. საკითხავი ავტობუსში, მანქანაში, თვითმფრინავში, მატარებელში...

საკითხავი ჰამაკში, პლაჟზე, ჯდომისას თუ წოლისას, საკითხავი ისე, ნებისმიერ დროს და ნებისმიერ ვითარებაში. საკითხავი მათთვის, ვისაც მოსწონს წიგნებისთვის „თვალის გადავლება“, ვისაც უყვარს კითხვა აქა-იქ თვალის ჩაკვრით და ვისაც არ იზიდავს ვრცელი და გაბმული ტექსტები.

თითოეულ გამოცემაში ერთი საინტერესო თემისა თუ პიროვნების შესახებ შეკრებილი, გასაგები და უშუალო ენით დაწერილი, მცირე მოცულობის ძალზე საინტერესო „ამბები“ მოიყრის თავს. ეს ნაწილები არ იქნება ერთმანეთზე გადაბმული და დამოკიდებული.

ასე, ნაკვეს-ნაკვეს კითხვა ხომ წიგნის ნებისმიერი ნაწილიდან შეგვიძლია დავიწყოთ და ნებისმიერ დროს შევწყვიტოთ, ნებისმიერ დროს განვაახლოთ და შემდეგ ნელ-ნელა ჩავამთავროთ. ან არც ჩავამთავროთ... ☺

ესეც სერიის მეორემოცე წიგნი!..

ბუბა კუდავა

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრ-
ცელებელი საზოგადოება“ არის არამცთუ
კულტურული დაწესებულება, არამედ ჩვე-
ნი ეროვნული თავშესაფარი“.

*ქმნ-კგ საზოგადოების გამგეობის
1904 წლის ანგარიშიდან*

შემდგენლისაგან

ილია ჭავჭავაძე პროგრამულ წერილში „საქართველოს მოამბეზედ“ საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ გადარჩენისა და განვითარების პერსპექტივა აქვს მხოლოდ იმას (პიროვნება, საზოგადოება, ერი), ვისაც შეუძლია ალლო აულოს დროის მოთხოვნებს და ადეკვატურად უპასუხოს თანადროულობით განპირობებულ გამოწვევებს. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დაარსება და ათეული წლების განმავლობაში მისი შენარჩუნება იყო ის ადეკვატური მოქმედება, რომელსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობის წვლილი უნდა შეეტანა (და შეიტანა კიდევც!) „ჩვენის დაცემულის ვინაობის აღდგენასა და ფეხზედ დაყენებაში“ (ი. ჭავჭავაძე).

წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება იმთავითვე იქცა ეროვნული კულტურის ძირითად ცენტრად, რომელიც, გარდა სასკოლო-საგანმანათლებლო და საბიბლიოთეკო კერების დაარსებისა, იდეურად და მატერიალურად ეხმარებოდა ქართულ თეატრს, გამომცემლობებს, ხელს უწყობდა სამეცნიერო და სალიტერატურო პროცესების განვითა-

რებას, ეძებდა და თავს უყრიდა ძველ ქართულ ხელნაწერებსა და ნაბეჭდ წიგნებს, ისტორიულ-არქეოლოგიურ და ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს, სტიპენდიებს უნიშნავდა რუსეთსა და საზღვარგარეთ მოსწავლე ახალგაზრდებს და სხვ.

1920-იან წლებში, როცა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება ბოლშევიკურმა რეჟიმმა იმსხვერპლა, მისმა მამოძრავებელმა იდეამ თვითონაც უმძიმესი განსაცდელის წინაშე მდგარ ქართულ უნივერსიტეტს შეაფარა თავი. თვალსაჩინო პოლიტიკური მოღვაწის, გრიგოლ ლორთქიფანიძის, სიტყვებით, „წერა-კითხვის საზოგადოების მიერ შენახული ნაპერწკლიდან ჩვენი უნივერსიტეტისა და სხვა ამგვარი დაწესებულების მიერ გაჩაღდა ქართული კულტურული შემოქმედების ძლიერი ცეცხლი, რომლის ჩაქრობას ამიერიდან ვეღარ შესძლებს ვერავითარი დროებითი უამინდობა, ვინაიდან მისი დარაჯობა ნაკისრები აქვს მთელ ქართველ ხალხს“.

წინამდებარე წიგნში შესული „ამბები“ ამოკრებილია XIX-XX სს. ქართული პრესიდან, მემუარული ლიტერატურიდან, საარქივო ფონდებიდან, მკვლევართა ნაშრომებიდან.

წიგნი ეძღვნება ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დაარსების 140 წლისთავს.

1.

სამოციანს წლებში ზოგი ქართული ოჯახები ნამდ-
ვილს ცენტრებს წარმოადგენდნენ, სადაც იკრიბე-
ბოდნენ ძველის და ახალის თაობის საუკეთესო

წარმომადგენელი. ამგვარ ოჯახთა შორის თვალ-საჩინოდ განირჩეოდა ოჯახი იოსებ მამაცაშვილისა. სწორედ ამ წრეში დაიბადა და აღიზარდა აზრი „წერა-კითხვის საზოგადოების“ დაარსებისა... [ვახტანგ თულაშვილთან] და ნიკო ცხვედაძესთან ერთად საქმის განხორციელებას შეეუდეთ...

ერთს მშვენიერს საღამოს ვეახელით დიმიტრი ყიფიანს... როცა ჩვენი წინადადება მოისმინა, მხურვალე თანაგრძნობით მიეგება ჩვენი ძვირფასი მასპინძელი, და ხანგრძლივ მოლაპარაკების შემდეგ გადაწყვიტეთ: ყოველ შაბათს საღამოს შევეკრებილიყავით მასთან და შეგვემუშავებინა წესდებულება „წერა-კითხვის საზოგადოებისა“ ქართველთა შორის. გაჩაღდა შაბათის კრებები. ჩემდა სამწუხაროდ, მე დავესწარი მხოლოდ რამდენსამე კრებას; ზამთრის სიცხვემ ისევ ამიშალა ფილტვების ავადმყოფობა და შინ დამამწყვდია... [ნიკო] ცხვედაძე თავისი ჩვეული ენერგიით შეუდგა ამ საქმესა და ყოველს შაბათს საღამოს დაიარებოდა დიმიტრი ივანეს ძესთან, და მხოლოდ ეს ორი ქართველი ადგენდა წესდებულებასა ახალის ქართულის საზოგადოებისას.

2.

როდესაც წერა-კითხვის საზოგადოების წესდება მზად იყო, 30 იანვარს, 1878 წ., გრიგოლ დიმიტრის ძე ორბელიანის სახლში შევიყარენით... წესდების პროექტის წაკითხვის შემდეგ დიდს ხანს იყო ბაასი იმის გამო, თუ რა სახელი გვეწოდებინა საზოგადოებისათვის. გრიგოლ ორბელიანი იმ აზრისა იყო, რომ ის სახელი გვეწოდებინა, რომელსაც ამჟამად ვუწოდებთ. ამაზე დიმ. ყიფიანმა უპასუხა, რომ ეგ სახელი ვერ გამოვა რიგიანიო, რადგანაც სომეხთ, – ამ ჩვენთა მოძმეთა და მეზობელთა, – წილი აღარ დაედებათ იმათში, რომელთა შორისაც უნდა ვრცელდებოდეს წერა-კითხვა და ეს, ჩემის აზრით, არ არის სასურველიო...

შემდგომ ამისა, კრებამ ისურვა, რომ სომხებსაც შეეძლოთ მონაწილეობის მიღება საზოგადოებაშიო. ამის გამო საზოგადოების დამფუძნებელ წევრთა შორის ირიცხებიან: მ. ტ. ლორის-მელიქოვი, ის. შიოშის ძე თუმანიშვილი, იასონ თუმანიშვილი, ალ. სტ. ანანოვი, ს. შაჰ-პარონიანცი და სხვ.

ვახტანგ თულაშვილი

3.

დიმიტრი ყიფიანმა ისარგებლა რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს (1877-78 წწ.) შექმნილი ვითარებით, როდესაც კავკასიის ფრონტზე ომმა რუსთათვის სახიფათო ხასიათი მიიღო, და ქართველების, როგორც კავკასიაში მოწინავე ერისა და საუკეთესო მამაცი მხედრობის, ერთგულებას რუსეთისადმი დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა. მთავრობა ნამდვილად დამფრთხალი იყო და, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, უსვამდა თავზე ხელს ქართველებს, ოღონდ არ გვიღალატონო, და იყო ერთი მანიფესტების გამოშვებაში: „Наш благоверный грузинский народ“-ო [„ჩვენი ერთგული ქართველი ხალხი“] და ასეთები!

სწორედ მაშინ იხელთა დრო დიმიტრი ყიფიანმა და შეადგინა წესდება საზოგადოებისა, რომელსაც ქართველთა შორის წერა-კითხვა და ცოდნა უნდა გაეგრძელებინა. იმავე დროს ის საზოგადოება სამეცნიერო მუშაობასაც გასწევდა, არაოფიციალურად: სამეცნიერო საზოგადოებათა დაარსების ნებას იმუშამდ აღარ იძლეოდნენ. ამრიგად წარმოიშვა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, რომლის დამსახურება ქართული კულტურის წინაშე საყოველთაოდ ცნობილია.

ექვთიმე თაყაიშვილი

დიმიტრი ყიფიანი

4.

15 მაისს, დილის 11 საათზე მოხდა პირველი საერთო ყრილობა „თბილისის საზოგადოებისა“, რომელმაც წიგნის ცოდნა და თავდაპირველი სწავლა უნდა გაავრცელოს ქართველთა შორის კავკასიის სანამესტნიკოში...

ფეხზე წამოდგნენ ყველანი და ერთხმად სთხოვეს გრიგოლ ორბელიანს, რომ ენებებინა და თავმჯდომარეობა მიეღო საზოგადოებისა და მისი გამგეობისა, მაგრამ გრ. ორბელიანმა ბოდიში მოიხადა და უარი განუცხადა ყრილობას შემდეგი სიტყვებით: „დიდათა ვწუხვარ, ჭეშმარიტად, რომ უარი უნდა განგიცხადოთ. ეს საქმე ისეთი დიდი და მძიმე საქმეა, რომ საზოგადოების თავმჯდომარეცა და იმის მმართველობაც განუწყვეტელ შრომაში უნდა იყვნენ, რომ ეს ღვთიური საქმე კეთილად წარიმართოს. მე ყოველთვის მზადა ვარ, რითაც კი შემიძლება საზოგადოებას ვემსახურო, მაგრამ ეს ჯაფა რომ ვიკისრო, არც [ჯანის] სიმრთელე მაძლევს ნებას და არც თვითონ საქმის გამოცდილება მაქვს საკმარისი. ამ მიზეზებით გთხოვთ, მე გამანთავისუფლოთ და თავმჯდომარეობა ისევ იმასა ვთხოვოთ, ვინც თავიდანვე ამ საქმეს ადგია“, – და ხელი მიიშვირა დიმიტრი ყიფიანზედ.

მაშინ ყრილობამ ერთხმადვე დიმიტრი ყიფიანი აირჩია საზოგადოებისა და მისი გამგეობის თავმჯდომარედ. დიმიტრი ყიფიანი დაჯდა თავმჯდომარის სკამზედ...

*ქმნ-კგ საზოგადოების
1879 წლის 15 მაისის ოქმიდან*

მოწყალეო ხელფიფი!

ჩვენ მონდობილი გქონდა სხვათა შორის თქვენგანაც წარგვედგინა მთავრობისათვის წესდებულება წერა კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა ქართველთა შორის და გვეთხენა მისი დამტკიცება. ესლა ეს წესდებულება დამტკიცებულია და ერთი დაბეჭდილი გვემზღიარი ამასთანავე მოგვირთმეფია თქვენთვის, როგორც საზოგადოების დამწესებელ წევრისათვის. რადგანაც ესლა საჭიროა, რომ ამ საზოგადოების საქმე დაწეობილ იქმნის, ამისათვის ეთხოვთ მობმანდეთ საზოგადო კრებაში 11-ს მაისს ^{რეზ. 11. მაისი} ტფილისის თავად-აზნაურთა ბანკის სადგურში და წარმოადგინოთ სია იმ თქვენ ნაცნობ სანდო ჰირთა, რომელნიც ისურებენ ჩვენი საზოგადოების წევრათ გახდომასა.—

თქვენსი უმორჩილესნი

გიორგი ყიფიანი.

აპრილი 1879

ტფილის

ნ. ბ. ჭავჭავაძე.

5.

წერა-კითხვის საზოგადოება უმთავრესად ქართული ინტელიგენციის ქმნილება იყო. პირდაპირ კოლოსალურია ღვაწლი ამ საზოგადოებისა ქართული კულტურის წინაშე. ეს დაწესებულება იყო ერთსა და იმავე დროს წერა-კითხვის გამავრცელებელი და ქართული პედაგოგიური ინსტიტუტის მაგიერი, ის იყო წიგნის გამომცემელი და წიგნის გამავრცელებელი, ის იყო იმ ხანად ქართული სამეცნიერო აკადემიის ფრიად სასარგებლო და აუცილებელი სუროგატი, იმ შავბნელ დროს ქართულ საეკლესიო მუზეუმთან ერთად ის წარმოადგენდა ჩვენს ეროვნულ არქივსა და მუზეუმს, ერთი სიტყვით, ის იყო უმთავრესი კერა, სადაც ინახებოდა და ღვიოდა ქართული სულის, აზრისა და კულტურის ნაპერწკალი...

წერა-კითხვის საზოგადოების მიერ შენახული ნაპერწკლიდან ჩვენი უნივერსიტეტისა და სხვა ამგვარი დაწესებულების მიერ გაჩაღდა ქართული კულტურული შემოქმედების ძლიერი ცეცხლი, რომლის ჩაქრობას ამიერიდან ვეღარ შესძლებს ვერავითარი დროებითი უამინდობა, ვინაიდან მისი დარაჯობა ნაკისრები აქვს მთელ ქართველ ხალხს.

გრიგოლ ლორთქიფანიძე

ილია ჭავჭავაძე

6.

1879 წლის 10 სექტემბერს გამგეობის ხდომაზე ილია ჭავჭავაძემ წამოაყენა წინადადება, გამგეობას მაზრებში გაეგზავნა თავისი წარმომადგენლები (აგენტები), რომელთაც მოლაპარაკება უნდა გაემართათ სოფლის საზოგადოებასთან ადგილობრივი ადმინისტრაციის თანდასწრებით და შეეგონებინათ ხალხი სოფელში სკოლის გახსნაზე...

გამგეობამ გაგზავნა თავისი აგენტები სოფლებში (რაფიელ ერისთავი, პეტრე უმიკაშვილი, იონა მეუნარგია, ალექსი ჭიჭინაძე და სხვ.), მაგრამ ადგილობრივმა ადმინისტრაციამ ისინი ახლოც არ მიუშვა ხალხთან.

ლამარა გოდერიძე

7.

ბათუმის სკოლა გამართა [წერა-კითხვის] საზოგადოების მმართველობამ 23 მარტსა 1881 წელს. საანგარიშო წლის განმავლობაში სკოლა ჩინებულად სწარმოებდა. მასწავლებელი იყო ბატონი მოსე ნათაძე. რიცხვი მოსწავლეთა თანდათან მატულობდა ენკენისთვიდამ დაწყებული ისე, რომ შუა ზამთარში ავიდა 66-მდე და სკოლის სახლმა ველარ დაიტია ამოდენა რიცხვი სწავლის მსურველთ ბავშვებისა. მასწავლებელი იძულებული შეიქმნა მოსწავლენი გაეყო ორ დასათ და ერთისათვის დილით ესწავლებინა, მეორისათვის შუადღის უკან. მოსწავლეთა რიცხვი ეხლა არის 58. ამათში 27 მაჰმადიანია, 31 ქრისტიანია... მაჰმადიანი შაგირდები ყველანი სუნიტის მოძღვრებისანი არიან, გარდა სამისა, რომელნიც შიიტის მოძღვრებას ეკუთვნიან. ქრის-

ბათუმის სკოლა

ტიან მოსწავლეებში რვა აზნაურთაგანია, დანარჩენი გლეხები. ამათ რიცხვში ოთხი კათოლიკეა, დანარჩენები მართლ-მადიდებელნი. გვარტომობით ყველანი ქართველები არიან...

მასწავლებელი მოსე ნათაძე დიდათ გულმოდგინე, გამრჯე, საქმის მოყვარე და მოხერხებული კაცი აღმოჩნდა. [წერა-კითხვის საზოგადოების] მმართველობამ თავისი მადლობა უკვე განუცხადა მას ამ გვარის ხალისიანის და ბეჯითის მოღვაწეობისათვის...

*ქმნ-კ გამავრცელებელი საზოგადოების 1882-1883
წლების ანგარიშიდან*

8.

1883 წლის თებერვალში წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობამ ბათუმიდან წერილი მიიღო:

„გწერთ წმინდა გულით, მოწყალეო ხელმწიფენო, რომ ჩვენ, ბედისაგან დაჩაგრულ მაჰმადიან ქართველებს გულით და სულით გვინდოდა და კიდევაც გვინდა შეგიერთდეთ, დაგიახლოვდეთ თქვენ, უამთა ვითარების წყალობით დაკარგულ ჩვენ ქართველ ძმებს, იმ ძმებს, რომელთა წინაპარნი ჩვენ წინაპრებიდან ოდესმე ერთი დროშის ქვეშ იდგნენ

ბათუმის სკოლის მოწაფეები

და იცავდნენ თავის ეროვნებას და სარწმუნოებას. დღეს ჩვენ ბედმა ერთმანეთთან ისევ დაგვაახლოვა, ისევ გვაპოვნინა ერთმანეთი ორ დაკარგულ ძმასა; მაგრამ ეს დაახლოება ერთმანეთთან ისეთი გარეგანი და შემთხვევითი დაახლოებაა, რომ იგი არ შეადგენს იმ ზნეობრივ კანონს, რომელიც უნდა იყოს ორ ძმას შორის; რომ ჩვენი ძმური კავშირი სასურველად გაძლიერდეს, აქ ჩვენც და თქვენც მიგვაჩნია ერთი აუცილებელი ღონისძიება – სკოლა...

აფერუმ, ბატონებო, თქვენს გამჭრიახობას, რომ წინათვე მიხვდით, თუ რა სიკეთეს მოუტანს ჩვენს ერთად დაკავშირებას ის სკოლა, რომელიც ჩვენ გაგვიხსენით ბათუმში. ჩვენ მხოლოდ მაშინ ვიცანით განმაცხოვრებელი ძალა ამ სკოლისა, რაც ჩვენი საყვარელი ბაღნები ამ სასწავლებელში წერენ და კითხულობენ ჩვენს დავიწყებულ და დავრდომილ დედაენაზედ. ახლა ყველა ჩვენგანი ამპარტავნობს ამ სკოლით... ჩვენი შვილების და ქრისტიანების ერთად სწავლა არის დასაწყისი იმ მომავალი ურთიერთშორის დაკავშირებისა, რომელიც წმინდა ალაჰმა მოგვანიჭა ჩვენ, ჩვენდა სასიქადულოდ...

ჩემი წერილი არ ჩაითვლება უბრალო კერძო წერილად, არამედ იგი შეიცავს მთელი ბათუმის მაჰმადიანი ქართველების აზრს და შეხედულებას...

თქვენი იბრაჰიმ ბეგ-სანჯაყ ბეგ-ზადე აბაშიძე

სერგეი მესხი

9.

მოხდა დიდი ამბავი და ოსმალთა საქართველო შე-
მოუერთდა ჩვენს ქვეყანას. ქართველთა შეუსრულ-
დათ თავის გულის წადილი. ქართველებმა მაშინ-
ათვე ყურადღება მიაქციეს თავიანთ ძმების

მდგომარეობას, ფულის მოგროვებაც დაიწყეს და ბარე 3000 მანეთამდე მოაგროვეს. ეს ფული განსვენებულს სერგეი მესხს ჩააბარეს, რომელიც წავიდა ქართველ მაჰმადიანებში და ფული დაარიგა...

ქართველებში დაიბადა აზრი ბათუმის სკოლის დაარსებისა. სკოლის საქმეს მაჰმადიანები დიდის პატივისცემით ეგებებოდნენ, შვილებიც სიამოვნებით მოჰყვანდათ სკოლაში სასწავლებლად... თვით მე ვნახე ტრაპიზონის სამხედრო სკოლის მოსწავლენი, რომელთაც პირველდამწყებითი სწავლა ბათუმის ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოების სკოლაში მიუღიათ. ამ სკოლიდამ გატანილის მოწმობით ჩვენ თავისუფლად შევედით ტრაპიზონის ოსმალთა სამხედრო სკოლაში და საქართველოდამ თან წაღებული „დედა ენა“ და „ბუნების კარი“ დღესაც კი გვაქვს შენახული და ხშირად ვკითხულობთ ხოლმეო.

სწორედ უმაღლეს სიამოვნებასა ჰგრძნობს კაცი, როცა ოსმალეთში მოსწავლე ქართველ მაჰმადიანთ ჰნახავს, რომელნიც თავიანთ თავს ქართველებად აღიარებენ და რომელთაც საქართველოსთვის გული შესტკივათ.

10.

წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ბათუმის სკოლის მასწავლებელი მოსე ნათაძე 1882 წლის 29 აგვისტოს წერილს სწერს საზოგადოების საქმისმწარმოებელ გრიგოლ (გიგა) ყიფშიძეს:

„ძმაო გიგა!

შენ იცი, ძმაო, როგორ ხელს მომიწყობ ჩემი სკოლის რიგიან გზაზე დაყენებაში. ჯერჯერობით ისე მიდის საქმე, რომ ბევრი კარგი იმედები მეხატება თავში სკოლის რიგიანად წაყვანაზე... ამ ერთ წელიწადს თავს მოვიკლავ და მოვანწყობ. თუ ვერა გავხდი რა, ავიღებ გუდა-ნაბადს და წავალ ჩემს გზაზე; სირცხვილით როგორ დავენახო [წერა-კითხვის] საზოგადოებას, მაგრამ, გიგა, ამ ცალ წვერულვაშს მოვიპარსავ, თუ მაჰმადიანის შვილებით არ გავავსე სკოლა...

შვილი გყავს თუ არა, მომწერე. მე უკვე გავაჩინე ვაჟი, სახელად შექსპირი.

შენი ძმა და მეგობარი მ. ნათაძე“.

11.

ბათუმის ქართულ სკოლაში, რომელიც წერა-კითხვის საზოგადოებას ექვემდებარებოდა, მასწავლებლად იყო მოსე ნათაძე, კაცი მეტად პატივსაცემი და ნიჭიერი მასწავლებელი. ცოლ-შვილი ტფილისში ჰყავდა... ერთ დღეს ამის მეუღლე შემოვიდა ჩემ-

თან წერა-კითხვის საზოგადოების კანცელარიაში და გულგახეთქილმა მდულარე ცრემლით შემომ-
ტირა, რომ დღეს მოსე უეცრად გარდაიცვალაო.
იხვენებოდა შველას. შინ გროში არ მომეპოვება,
რომ მიცვალებულს მოვუაროო.

წავედი მაშინვე [ივანე] მაჩაბელთან და გადავეცი
ეს ამბავი, როგორც წერა-კითხვის საზოგადოების
გამგეობის წევრს... ამის ახლო ცხოვრობდა იაკობ
გოგებაშვილი, ამასაც შევუარეთ და ესეც თან გა-
მოგვყვა...

შევედით მოსეს სადგომში და შემადრწუნებელი
სურათი წარმოგვიდგა: ტანთ-ჩაცმული, როგორც
დაბრუნებულიყო სახლში, ისე იწვა მოსე გაგუ-
დული ტახტზე. გარს ეხვია უნუგეშოდ დარჩენილი
ცოლ-შვილი. ყველაფერში სიღარიბე, ნაკლოვანება
ეტყობოდა, სწორედ ნატისუსალი ასდიოდა,¹ რო-
გორც ჩვენში ამბობენ...

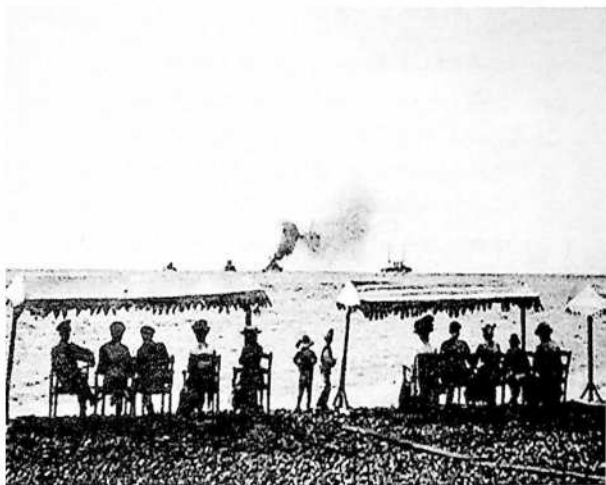
იაკობ მანსვეტაშვილი

---

¹ ნატისუსალი – დამწერის სუნი. ხატოვანი მნიშვნელო-
ბით: ნატისუსალი ასდიოდა – ლატაკი, არაფრის მქონე,
უპოვარი იყო. (შემდგ.)

12.

[ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების] ბათუმის სკოლის გასაღონიერებლად გრიგოლ ვოლსკიმ და ივანე მესხმა

ძველი ბათუმი

გადანყვიტეს ყოველწლიურად თოთხმეტ იანვარს, ნინოობას, სასწავლებლის სასარგებლოდ განსხვავებული საღამოს მართვა. პირველი საღამო არაჩვეულებრივი რამ იყო ბათუმისათვის... ვეებერთელა საზოგადო საკრებულოს დარბაზი ზღაპრულად იყო მორთული; ელექტრონი, რაც იმ დროისთვის იშვიათი იყო, უხვად ანათებდა მთელ საკრებულოს. კონცერტიული განყოფილება, რომელიც წინ უძღოდა საღამოს, შესამჩნევად იყო შემდგარი ტფილისიდან მოწვეული ძალებით; ცალკე იყო მოწყობილი აზიური დარბაზი, სადაც უკრავდა თარს განთქმული მეთარე აბდულ-ბალი თავისი ამხანაგებით.

საღამოზედ მოწვეული იყო საყვარელი მგოსანი აკაკი წერეთელი, რომელსაც სადგურზედ დაუხვდა მთელი ქართველობა და რომელიც გამოჩნდა თუ არა ვაგონის კარებში, აუარებელმა ხალხმა ალტაცებით შესძახა მქუხარე ვაშა და დიდის ამბით მიაცილა ეტლამდის. აკაკიმ საღამოზედ წაიკითხა თავისი ლექსები და, რალა თქმა უნდა, დიდად აღაფრთოვანა ხალხით გაჭედილი დარბაზი...

საღამომ დიდი ფული შემოიტანა – სამი ათასზე მეტი... ნინოობა მაცოცხლებელ წყაროდ შეიქმნა სასწავლებლისათვის – გაჭირვებიდან გამოიყვანა და ფეხი მოამაგრებინა...

13.

[ბათუმელები] სასწავლებლისათვის საკუთარი შენობის აგებას შეეჭიდნენ. ამისათვის ტფილისიდან დაიბარეს ნერა-კითხვის საზოგადოების თავმჯდომარის ამხანაგი [მოადგილე] ნიკო ცხვედაძე. ენერგიით სავსე ნიკო ჩამოვიდა ბათუმში, მოუყარა სკოლის ეზოში ქართველობას თავი და მისებური, მხურვალე სიტყვით მიმართა ყრილობას, რომ შესდგომოდენ სასწავლებლისა და მასწავლებელთათვის შენობის აგებას... ყველამ აღუთქვა დახმარება ამ საქმეში ნერა-კითხვის საზოგადოებას, ვინ ფულით, ვინ საშენი მასალით, ვინ პირადი მუშაობით. საქმე ისე გაჩაღდა, რომ მეორე წელიწადს სასწავლებელს უკვე ჰქონდა სამაგალითო დიდი შენობა, მშვენივრად მოწყობილი და ცალკე ბინები მასწავლებელთათვის. სასწავლებელს შეეძლო დაეტიო ორასამდე მოსწავლე და მალე კიდევ მიაღწია ამ რიცხვამდე მოსწავლეთა რაოდენობამ...

შრომას უნაყოფოდ არ ჩაუვლია – ბათუმის ნერა-კითხვის [საზოგადოების] სკოლამ დიდძალი შეგნებული ახალგაზრდობა მისცა ხალხს.

დავით კლდიაშვილი

14.

1880 წლის ნოემბერში იონა მეუნარგიამ ქუთაისიდან თბილისში წერილი მიიღო:

„ამ თვის 12-ს [წერა-კითხვის საზოგადოების] ახალგახსნილი სკოლა დავათვალიერეთ... სკოლაში რომ მივდიოდით, მოწაფეები წინ შემოგვხვდნენ. იმ დროს სწავლა გათავებულიყო და დაეთხოვნათ. რომ მივედით, კლასის ოთახი დაკეტილი დაგვხვდა. როდესაც გაგვიღეს და შევედით, ვნახეთ, რომ თორმეტიოდე მოწაფენი ისევ თავთავისს ადგილს ისხდნენ, დაკეტილში. – უფალმა მასწავლებელმა აგვიხსნა: გვიან მოვიდნენ და ცოტა ხნით დავამწყვდიეთ!

ეს ხომ გულის წყრომა არის, – ვიზედ? შვიდისა და რვა წლის ბავშვებზედ!!! – ეს გულის წყრომა რას უნდა მიენერებოდეს არ ვიცი: პედაგოგიის მოთხოვნილება რა და რა არის, არ ვიცი, თუ ისევ ჩვენს ძველებურს ანდაზას ვადგივართ, შიში შეიქს სიყვარულსაო?..“

დიმიტრი ყიფიანი

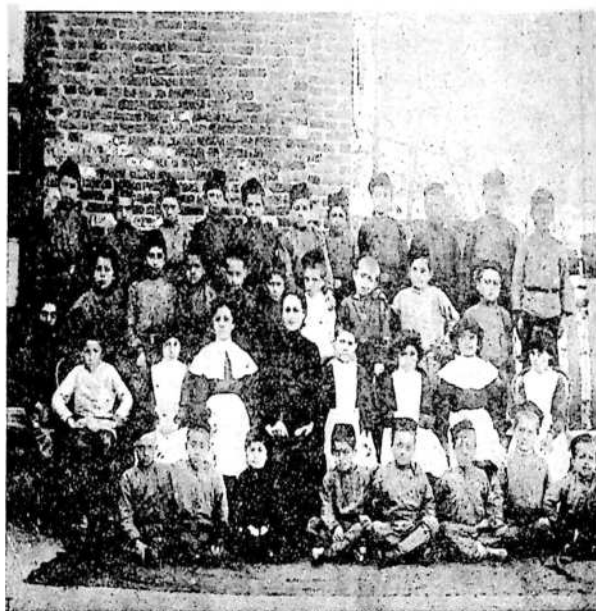
15.

წერა-კითხვის საზოგადოება განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა იმ ადგილს, სადაც ქართველობა გარშემორტყმული იყო უცხო ელემენტებით და გადაგვარება ემუქრებოდა. ამ მიზნით გახსნა ქართული სკოლები კავკაზში, ახალციხეში, ბორჩალოში. საზოგადოებას ეკუთვნოდა 12-მდე სამკითხველო... ქართველებს იზიდავდა უმთავრესად ქართული ჟურნალ-გაზეთების კითხვა.

წიგნი ცოტა იყო საზოგადოების სამკითხველოებში, მაგრამ ბიბლიოთეკების ინსპექტორს ესეც შეშურდა და მოგვთხოვა, თქვენს ბიბლიოთეკებში მხოლოდ ისეთი წიგნები უნდა იყოს, რომლებიც ნებადართულია რუსეთის სახალხო ბიბლიოთეკებისათვისო. ამ ნებადართულ კატალოგში არც ერთი ქართული წიგნი არ იყო შეტანილი და გამოდიოდა, რომ ჩვენი სამკითხველოები სრულიად უნდა დაგვეკეტა. ამის გამო მე წერილი მოვათავსე რუსულ გაზეთში. სხვა ნაბიჯებიც გადავდგით და ინსპექტორს უკან ნავალებინეთ მისი მოთხოვნა.

16.

[1893 წლის] 22 ოქტომბერი ფრიად შესანიშნავი დღე იყო ყველა კავკაველ ქართველთათვის. ამ დღეს აკურთხეს საკუთარი შენობა [წერა-კითხვის საზოგადოების] კავკავის [ვლადიკავკაზის] ქარ-

კავკავის სკოლის მოწაფეები

თულ სკოლისა, რომლის აგებას ზაფხულიდანვე შეუდგა აქაურის სკოლის კომიტეტი. თორმეტის ნახევარზე, წირვის შემდეგ, კავკავის ეპისკოპოსი ვლადიმირი არდონის არხიმანდრიტის იოანნეს თანდასწრებით და სხვა სამღვდელოებასთან ერთად საკრებულო ტაძრიდან ლიტანიით გაემგზავრა კავკავის ქართული სკოლის შენობისკენ. დროშებს უკან მიჰყვებოდნენ ქართული სკოლის მოწაფენი და ქართულად გალობდნენ. სავსე იყო ვრცელი მოედანი ეკკლესიისა...

კავკავის სკოლაში ამ ჟამად 65 ღარიბ-ღატაკი ქართველთა ბავშვი სწავლობს... სიამოვნებით უნდა აღვნიშნოთ ის გარემოება, რომ ერთმა კომიტეტის წევრმა ი. გ. შვილევმა აღნიშნულ სადღესასწაულო დღისთვის ჩინებულად და სუფთად გამოაწყო ყველა შეგირდები კავკავის სკოლისა თავის ხარჯით.

სკოლას საზოგადოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ ყველაზედ უფრო დიდი მნიშვნელობა იმ სკოლებსა აქვს, რომელიც ჩვენს სამშობლოს განაპირას არის გამართული, სამშობლო ქვეყნის მოშორებით. ჩვენ ვხედავთ, რომ კავკავში ქართულის სკოლის დაარსების შემდეგ იქაური ქართველობა თანდათან იღვიძებს, მხნევდება და ცნობიერებით იმოსება...

17.

1897 წელს გაიმართა სკოლა [წერა-კითხვის] საზოგადოებისა გომარეთში, ბორჩალოს მაზრაში. შეიძლება არსად არ იყო საჭირო ქართული სკოლის დაარსება, როგორც ამ მიყრუებულ, გადაკარგულ მხარეში, სადაც ოდესღაც აყვავებული იყო ქართული კულტურა და ქართველთა ცხოვრება და სადაც დღეს აქა-იქ თუ გაიგონებთ ქართველის სახელს და სადაც მხოლოდ მშვენიერი ტაძრის ნანგრევები მოგვაგონებენ სიცოცხლით სავსე წარსულს. სკოლის ყოველივე ხარჯს ეწევა მხოლოდ წერა-კითხვის საზოგადოება. ბავშვებს ჰყავთ მუქთად მასწავლებელი და მუქთად ეძლევათ სასწავლო ნივთებიც. სკოლაში 1897-1903 წწ. განმავლობაში სულ სწავლობდა 258 მოსწავლე.

„საქართველოს კალენდარი“, 1905.

გომარეთის სკოლა

18.

გომარეთი ერთადერთი სოფელია ქართველების, რომელიც შეპრჩენია ოდესმე მჭიდროდ დასახლებულ სახელოვან საქართველოს ნაწილს – თ რ ი ა ლ ე თ ს . დანარჩენ თრიალეთის ქართველთა ნანგრევებზედ დასახლებულან ბერძნები, თათრები, სომხები, დუხაბორები, ნემცები... ბორჩალოს მაზრაში მართო ეს 500 კომლიანი საზოგადოება ქართველობს – ჯანსაღი, ზორბა მოყვანილობის, ზნეობით მტკიცე გომარელი ქართველი ამაყად დაჰყივის თრიალეთს ქართული სიმღერით, თქმით, ქცევით – იგი სხვებისაგანაც კი პატივცემულია. მომწყვდეულს და ქართველობას დაშორებულ გომარეთს ეს ოთხი წელია წერა-კითხვის საზოგადოებამ სკოლა დაუწესა და ამით თავის მრავალ მადლიან საქმეთა შორის, არა ნაკლები მადლი აქაც დათესა.

გომარელი სადაც-კი გადაჰკრავს თავის სულადის არაყს, ქართველთა შორის წერა-კითხვის საზოგადოების სადღეგრძელოს ატანს აუცილებლივ ზედ... უყვარს იგი, რომ სოფლის სადარი მშვენიერი სკოლის შენობა წამოუჭიმა საზოგადოებამ. უყვარს, რომ ზოგჯერ ისეთ მასწავლებლებს უგზავნის, რომლებიც დიდებსაც-კი ასწავლიან. ბატონმა მ. კლიმიაშვილმა, გარდა 60 მოწაფისა, ერთ წელს 42 დიდ-გომარელსაც შეასწავლა წერა-კითხვა...

მღვდელი ზაქარია გულისაშვილი

19.

ამას წინათ მე ავწერე რა მდგომარეობაშიც იყვნენ [ახალქალაქის] მაზრის ქართველობა და მათთვის დაარსებული სკოლები ქართული წიგნების უქონელობით. ამ ჩემს ხმას ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია ჩვენმა ღირს პატივცემულმა წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ... ამ თვის

8-ს საზოგადოების წევრი ბ-ნი [ივანე] მაჩაბელი მობძანდა ახალქალაქში და ჩამაბარა საზოგადოების წერილით ქართული წიგნი რიცხვით 333 ეკზემპლარი. ეს წიგნები თანასწორ გაუნაწილე 6 სკოლას და უკვე ჩავაბარე ქილდის, ხერთვისის, ტოლოშის, მუსხის, ხიზაბავრის და ბარალეთის სკოლის მასწავლებლებს...

ამასთანავე ამ წლის მარტის შვიდს მივიღე ფორტით ბ. ზაქარია ჭიჭინაძისაგან 190 ეკზემპლარი ქართული წიგნები. ეს წიგნები შემოწირულ არიან ზოგიერთ პატივცემულ და სამშობლო ენის მოყვარე კერძო პირთაგან. ეს წიგნები დავარიგე მუქტათ აქაურ ხალხში და მომეტებული ნაწილი-კი ისევ სკოლებს შეხვდათ: ქილდის, ბარალეთის, ხიზაბავრის და განსაკუთრებით ტოლოშის სკოლას, რომელიც სრულებით მოკლებული იყო ქართულ წიგნებს...

ვეცადნეთ, ვეცადნეთ, ბატონებო, რომ ის ნიადაგი, რომელმანც აღმოგვიცენა შოთა რუსთველი, აბდულ მესია შავთელი, სარგის თმოგველი, ყვარყვარე ათაბაგი და სხვანი და რომელიც დროთა ვითარებისაგან გაყინულია, ან გავანაყოფიეროთ, და სრული იმედია, ჯერ იქამდე ძალა არ დაჰკარგვია, რომ ამ ნიადაგმა მომავალშიც არ დააჯილდოოს საქართველო თავისებურის ნაყოფით.

ილია ალხაზიშვილი

20.

კავკასის სკოლის დაარსების ინიციატორი იყო ცნობილი საზოგადო მოღვაწე მიხეილ ზაალის ძე ყიფიანი... 1890 წლის 27 ოქტომბრის სხდომაზე გამგეობამ მოისმინა მიხეილ ყიფიანის წინადადება იმის შესახებ, რომ ყაზბეგში გახსნას წ.-კ. საზოგადოების სკოლა, რომლის გამართვას თვითონ კისრულობდა, მაგრამ ეს კეთილი განზრახვა მას შეუსრულებელი დარჩა: მიხ. ყიფიანი გარდაიცვალა 1891 წლის 2 მარტს.

ამის გამო ილია ჭავჭავაძე წერდა: „სულ ორი დღის წინად, მანამ სიკვდილი სამუდამოდ დაადუმებდა ამ დაუდუმებელ, ქვეყნისათვის პატიოსან კაცს, იგი ინერებოდა ტფილისში: „სტეფანწმინდაშიც ვახერხებთ სკოლის გამართვას. იქაური ყმანვილებისათვის თქვენ მიერ გამოგზავნილი წიგნები მივიღეთ და დიდად გავახარეთ პატარა მოხევენიო“.

ტროფიმე ხუნდაძე

21.

[1898 წლის] 22-ს ოქტომბერს ეკურთხა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მიერ აგებული სკოლისათვის ახალი შენობა სოფელს წინარეხში (გორის მაზრა)... ეკლესიაში წირვა დაიწყო 9½ საათზედ. მწირველი ბრძანდებოდა ადგილობრივი მღვდელი მამა ცხვედაძე. მეტად მშვენივრად და სასიამოვნოდ იგალობეს ქართულად...

გამოიტანეს ეკლესიიდან დროშები, კელაპტრებიანი შანდლები, ხატი და ლიტანიით გაემართნენ სკოლის შენობისკენ, მაგალობლები გალობით და მღვდელი შემოსილი ხელში ჯვრით. შემოუარეს გარს სკოლის შენობას, შევიდნენ თვით კლასში, აკურთხეს და ასხურა აიაზმა მღვდელმა. მრავალუამიერის შემდეგ [ნ.-კ. საზოგადოების წარმომადგენელმა], პატივცემულმა ივანე გიორგის ძე რატიშვილმა ფრიად საგულისხმიერო სიტყვა წარმოსთქვა, რომელშიაც ცხადად განმარტა მნიშვნელობა სწავლავანათლებისა... ამასთანავე, ითხოვა: თქვენი მეტი არა გვინდა რა, მხოლოდ შვილები ბეჯითად ატარეთ სასწავლებელში და ნუ დაუშლით სწავლასაო. შემდეგ ხალხი ემთხვია ჯვარს...

22.

სოხუმში [წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების] განყოფილების დაარსების ინიციატორები იყვნენ ანთიმოზ ჯუღელი, მარიამ ნიკო დადიანის ასული ანჩაბაძისა (განყოფილების თავმჯდომარე), ნ. თავდგირიძე და სხვანი. 1910 წლის თებერვალში საერთო კრებამ დაადგინა: სექტემბერში აუცილებლად გაეხსნა ქართული სკოლა, რაც სისრულეში იქნა მოყვანილი. სკოლის გამგედ და მასწავლებლად ნიკო ჯანაშია იქნა მონვეული... ბახვა გაბუნიაშვილს სკოლას სოფ. ათარაში 40 ქცევა მიწა შესწირა, ილარიონ მაღლაკელიძემ სკოლას 600 მანეთი შესწირა, არჩილ იოსელიანმა – 1 000 მანეთი...

მ. ანჩაბაძე და ნ. ჯანაშია წერდნენ [წერა-კითხვის საზოგადოების] მთავარ გამგეობას 1912 წლის იანვარს: „სკოლა არის ყოველივე საძირკველზე უმაგრესი და ამიტომ ყოველი ქართველი კაცი უნდა ცდილობდეს ეს საძირკველი გაამკვიდროს. ისე არ არის არსად საქართველოს საზღვარი შესუსტებული, როგორც აქ, აფხაზეთში“.

23.

ბაქოს ქართველი საზოგადოება გულმოდგინედ ეწეოდა ეროვნულ საზოგადოებრივ მუშაობას. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საუკეთესო განყოფილება სწორედ ბაქოში გვყავდა. განყოფილებამ ქალაქის თვითმმართველობისაგან მიიღო ქალაქის ცენტრში, ბირჟის მოედანზე მინა და ცნობილ ნავთის მრეწველის იაკობ მანსვეტაშვილის მიერ გაღებულ საშუალებით ააგო მშვენიერი ორსართულიანი შენობა, სადაც ქართული სკოლა მოათავსა. გარდა თავის საქმეების მოწყობისა, ბაქოს განყოფილება წერა-კითხვის საზოგადოების მთავარ კომიტეტსაც თვალსაჩინო მატერიალურ დახმარებას უწევდა. განყოფილების კომიტეტის ენერგიული თავმჯდომარე იყო მიხ. თაქთაქიშვილი, მაშინ ბაქოს კომერციულ სასწავლებლის დირექტორი... შემდეგში განყოფილების თავმჯდომარედ იყო ცნობილი ქართველი ნავთის მრეწველი და ინჟენერი იოსებ დადიანი. არსებობდა იმ ხანად ბაქოში იმავ თაქთაქიშვილის თავმჯდომარეობით ქართული დრამატული სექცია, რომელიც ქართულ წარმოდგენებს მართავდა.

24.

საინგილოში ქართული სკოლის გახსნა ჯერ კიდევ 1908 წელს იყო განზრახული. ექიმი ძმები კოსტ. და ნიკ. ტურიაშვილები სიღნაღიდან წერენ წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას, რომ ისინი „ამასთანავე აგზავნიან ას მანეთს და ყოველწლიურად შემოიტანენ ამდენ თანხას იმ სკოლის სასარგებლოდ, რომელიც გაიხსნება ქართველ მაჰმადიანთათვის სოფ. თასმალოში ან ალიაბადში აკაკის სახელზე. გთხოვთ მიიღოთ ეს ჩვენი მცირედი წვლილი, როგორც აკაკის პატივისმცემელ ქართველებისაგან, იმ აკაკისა, რომელმაც თავისი სიცოცხლე შესწირა ქართველი ხალხის გათვითცნობიერება-გამოფხიზლებას საუკეთესო მერმისის მოსაპოვებლად და ქართველთა სახელის სადიდებლად“.

მხოლოდ 1916 წელს წ.-კ. საზოგადოებას ნებართვა მიუღია გაეხსნა სკოლა სოფელ თასმალოში და კიდევ გაუხსნია ის, მაგრამ მოლების ზეგავლენით ადგილობრივ მაჰმადიან ქართველებს უარი ათქმევინეს, წ.-კ. საზოგადოებას თქვენი გაქრისტიანება უნდაო.

25.

უნდა აღვნიშნოთ ნ.-კ. საზოგადოების ერთი მეტად მნიშვნელოვანი განზრახვა – 1907 წელს ქართული სკოლის გახსნა ფერეიდანში...

1907 წლის იანვარში ფერეიდანიდან საქართველოში ჩამოვიდა ორი ფერეიდნელი ქართველი ყოლამ-ჰოსეინ ონიკაშვილი და ყოლამ-რეზა ხუციშვილი საქართველოს გასაცნობად და ქართული წერა-კითხვის შესასწავლად. ქართველმა საზოგადოებამ დიდი ინტერესი გამოიჩინა ფერეიდნელი ქართველების მიმართ; მათი მონაწილეობით სალამო-ლექციები მოეწყო საქართველოს დაბა-ქალაქებში: თბილისში, ქუთაისში, ხონში, ბათუმში, ფოთში, სენაკში, ბორჯომში, ბაკურიანში, ჭიათურაში, ოზურგეთში, ახალციხეში, გორში, სოხუმში, კახეთის დაბა-სოფლებში.

რამდენიმე თვეში ხუციშვილმა და ონიკაშვილმა ქართული წერა-კითხვა იმდენად შეისწავლეს, რომ ისინი, ფერეიდანში დაბრუნებულნი, თავიანთ მეზობლებს წარმატებით ასწავლიდნენ ქართულ წერა-კითხვას. მაგრამ ნ.-კ. საზოგადოების დადგენილება – გაეხსნათ ფერეიდანში ქართული სკოლა და ამ მიზნით იქ მასწავლებელი გაეგზავნათ, რისთვისაც საკმაო თანხა იყო საქართველოში შეგროვებული, არ მოხერხდა პოლიტიკური და სხვა მიზეზების გამო.

ტროფიმე ხუნდაძე

26.

[1914 წლის] 1 თებერვალს ვიყავი ნალჩიკში და ვინახულე იქაური ქართველობა... დროთა განმავლობაში ისინი გადაგვარდებიან და ისე დაიკარგებიან ქართველობისათვის, როგორც ეს მოუვიდათ

მოზდოკში და ყიზლარში ძველათ გადასახლებულ ქართველებს, თუ ახლავე არ ჩაიდგა იქ ეროვნების შემნახველი საძირკველი და არ გაიბა დაშორებულ ძმებთან შემაკავშირებელი ძაფი. ამნაირ ეროვნულ ფუძეთ ადგილობრივ ქართველობას მიაჩნია ქართული სკოლა, და არცა სტყუიან. სწორედ ეროვნულ ნიადაგზე დამყარებული ქართული სკოლა შეუნახავს ეროვნულს სულს და ელფერს; სწორედ ქართული სკოლა შეადუღებს და შეაკავშირებს გადახვენილ ქართველებს დანარჩენ ქართველებთან.

ამ სკოლისათვის ისინი კიდევაც ემზადებიან. გაუნერიათ კომლზე ფული, შეუგროვებიათ უკვე 220 მანეთი, შეუძენიათ 2 საკლასო დაფა და 6 მერხი და დიდად მონადინებულნი არიან, რომ ეს საშვილიშვილო საქმე სისრულეში მოიყვანონ... ნალჩიკის ქართველობა სთხოვს ქმნ-კგ საზოგადოების გამგეობას, დაუარსოს ნალჩიკში ქართული სკოლა და სკოლის შესანახად გადასდოს მხოლოდ მასწავლებლის ჯამაგირი; დანარჩენ ხარჯს თითონ კისრულობენ. თხოულობენ აგრეთვე, რომ სკოლა გაიხსნას რომელიმე ქართველი დიდებული მწერლის ან საზოგადო მოღვაწის სახელზე. იმათ იმედი აქვთ, რომ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობა მათ თხოვნა-მუდარას უყურადღებოდ არ დასტოვებს.

27.

სიღნაღი: აღდგომის კვირაში ვაპირებთ ბალისა და წარმოდგენის გამართვას ჩვენის „წერა-კითხვის საზოგადოების“ სასარგებლოდ. იმედია კიდევ გავმართვით და შეძლებისადაგვარად დავეხმარებით ამ პატივცემულს საზოგადოებას, თუმცა ზოგნი ამ კეთილის საქმის წინააღმდეგნი არიან. წარმოიდგინეთ ზოგი უსაქმო ადამიანი, რომელმაც არ იცის, თავი რითი გამოიჩინოს, ვინ იცის რა უგვანო და უსაფუძვლო ხმას ავრცელებს „წერა-კითხვის საზოგადოების“ შესახებ. ეს სულითა და გულით გლახები რას არა ჰროშავენ: ყველას არწმუნებენ, რომ „წერა-კითხვის საზოგადოება“ კანონისა და წესიერების წინააღმდეგია და რაც მალე ჩავაქვავებთ, უკეთესი იქნებაო. მართალია, ეს კაცები ჰრევენ აქაურობას, მაგრამ მაინც იმედია, რომ აქაური საზოგადოება ამ უსაქმო კაცთა ლაპარაკს ყურადღებას არ ათხოვებს.

„ივერია“, 30 მარტი, 1889, №68.

28.

წერა-კითხვის საზოგადოების ხელთუბნის სკოლას გამოუჩნდა გულის შემატკივარი, რომელმაც გაახარა ჩემი პატარა მონაფენი და გული გაუთბო იმათ მშობლებსაც. კნეინა ნინო ალექსანდრეს ასულმა ერისთავმა მიიღო შრომა, შემოიარა თავისის ფეხით თავისნი ნაცნობნი ვაჭარნი ტფილისში და მოაგროვა „შობის ხისათვის“ და მონაფეთა დასარიგებლად, ვინც რა გაიმეტა, ჩასაცმელები და სათამაშოები.

სალამოთი ხელთუბნის სკოლა ისე იყო გატენილი კაცებით, დედაკაცებით და ბალებით, რომ ნემსის ყუნწი აღარსად ჩავარდებოდა. ვინც დარბაზში და ტალანში ვერ დატეულიყო, გარედგან ფანჯრებზედ აცოცებულებდნენ და გაკვირვებით შესცქეროდნენ სათამაშოებით შემკულს და სანთლებით გაბრწყინვალეულ ნაძვის ხეს.

მონაფეებმა, რიცხვით 45-მა ქალმა და ვაჟმა, ჯერ იმღერეს „შობის ხის“ გარშემო და მერე სათითაოდ ქართული ლექსები სთქვეს ზეპირად, რასაც მშობლები აღტაცებით ეგებებოდნენ. ლექსების თქმის შემდეგ პატივცემულმა კნეინამ დაურიგა ყველა მონაფეს საკაბე-სახალათეები, ცხვირსახოცები, ხილი და, ბოლოს, სათამაშოები. ასეთს სიხარულს და აღტაცებას, რასაც ამ დღეს ბალები ჰგრძნობდნენ, მგონი თავისს დღეში არა ჰღირსებოდა სანყლები...

29.

სტიპენდიების დანიშვნის დროს [წერა-კითხვის საზოგადოების] გამგეობა ხელმძღვანელობდა მხოლოდ და მხოლოდ კანდიდატის ღირსებით, ნიჭითა და სიღარიბით. პროტექციას, შუამდგომლობას, ნათელმძრონობას აბსოლუტურად არ ჰქონდა ადგილი. თავის დამამცირებლად და პირდაპირ უღირსობად თვლიდა გამგეობის თითოეული წევრი, რომ რაიმე კერძო მოსაზრებით ვისიმე კანდიდატურა წამოეყენებინა.

ძალიან კარგად მახსოვს ასეთი შემთხვევა: კავკაზის ჩვენი სკოლის მასწავლებლიდან, მგონი, დავით კარიჭაშვილს მოუვიდა წერილი, რომელშიაც ის ასწერდა ერთი ქართველი ღარიბი, მაგრამ შესანიშნავად ნიჭიერი ახალგაზრდის თავგადასავალს. ეს ახალგაზრდა ხელზე მოსამსახურედ ყოფილა ვილაც რუსთან. როგორც უაღრესად ნიჭიერი ბავშვი, სახლის პატრონს ის შეუყვანია გიმნაზიაში. გიმნაზიაში მან თურმე გააკვირვა ყველა მასწავლებელი თავისი საუცხოო და უმაგალითო ნიჭით. ეს ბავშვი იყო პავლე ინგოროყვა, გურიიდან ჩამოსული.

მოისმინა რა ეს ამბავი, გამგეობამ ბავშვს დაუნიშნა სტიპენდია არა ერთი, არამედ ორი და მისწერა კავკაზის მასწავლებელს – ინგოროყვა გამოეყვანა სხვისი ოჯახიდან, მოეწყო კარგად, რათა არაფერს ხელი არ შეეშალა მისი მეცადინეობისათვის.

30.

1887 წელს გაზეთმა „ივერიამ“ ბაკურციხელი ყმანელების წერილი მიიღო:

„სწავლის სურვილი გვაბედინებს მივმართოთ „ივერიის“ შემწეობით „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“, რათა მან მოჰხედოს ჩვენს გაჭირ-

ვებას და ხელი შეგვიწყოს ისე, როგორადაც სხვა სკოლებს უმართავს ხელსა, თორემ ჩვენი შემწყნარებელი არსაიდამ გამოჩნდა... ვთხოვთ „საზოგადოებას“, დიდად დაგვაწავლოს და გამოგვიგზავნოს უსასყიდლოდ რამდენიმე სახელმძღვანელო და სახალხო საკითხავი წიგნაკები, რომ შევიტყოთ რა ქვეყნიერობისა და არ ვიყოთ სამუდამოდ ჩამორჩომილნი არც სხვა გლეხოებაზე და არც მაგრე რიგად უკან ვიდგნეთ იმ ბედნიერ მოძმეებზე, რომელნიც დღეს სიბრალულით გვიყურებენ ჩვენთვის მიუწვდომელს სიმაღლიდამა.

ამით მეორე თხოვნა იქნება ჩვენ მიერ მიმართული „საზოგადოებისაკენ“. თუ ეხლაც ჩვენი წყურვილი სწავლისა მარტოდ წყურვილად დაგვიჩნა და უნუგეშოდ დაგვტოვა „საზოგადოებამ“, მაშინ ჩვენ მეტი გზა აღარ დაგვრჩება, უნდა ავიბაროთ პირი და, ყველასაგან მოძულებულნი, წყალში გადავცვივდეთ.

უკეთუ „საზოგადოებამ“ გაგვაბედნიერა და შეიწყნარა ჩვენი მხურვალე თხოვნა, წიგნები გამოგვიგზავნოს შემდეგის ადრესით: სოფელ ბაკურციხის მღვდელს, მამა მაჭავარიანს“.

ქმნ-კვ საზოგადოების გამგეობა

31.

„[წერა-კითხვის] საზოგადოების“ მდივანს მანგლისიდან მოჰსვლია ერთი მანათი. ეს ფული შეუწირავს ბ-ნს თედოს¹ სასარგებლოდ იმ ბაკურციხელ შეგირდებისა, რომელთაც ჩვენის გაზეთით მიჰმართეს „წერა-კითხვის საზოგადოებას“ დახმარებისათვის. ვიმედოვნებთ, რომ ეს მცირე შეწირულობა მისაბაძავი მაგალითი შეიქმნება ყველასათვის, ვისაც-კი მართლაც გულზე მოჰიდებული აქვს ჩვენის ხალხის წარმატება.

„ივერია“, 30 ივლისი, 1887, №156.

---

¹ გვარი მითითებული არ არის. (შემდგ.)

32.

ილია ჭაეჭავაძე პირადად არაფერს თაკილობდა იმისათვის, რომ წერა-კითხვის საზოგადოება მატერიალურად გაძლიერებულიყო. მაგალითად, 1880 წლის თებერვალში გამგეობის თხოვნით ილიამ ბალი გამართა საზოგადოების სასარგებლოდ და აქედან 550 მანეთის შემოსავალი მიიღო. 1886 წლის აპრილში ილიას ხელმძღვანელობით დიდი ლიტერატურული საღამო გაიმართა, რომელშიც მონაწილეობდნენ: ილია, აკაკი, რაფიელ ერისთავი, გიორგი ერისთავი, გიორგი თუმანიშვილი თამარ და ნოდარ ჯორჯაძეები, კახეთიდან მოწვეული მომღერალთა გუნდი, ქართული ხალხური სიმღერების გუნდი [ლოტბარ იოსებ] რატილის ხელმძღვანელობით და სხვ. საღამომ დიდი წარმატებით ჩაიარა და მთელი შემოსავალი წერა-კითხვის საზოგადოებას გადაეცა.

იმავე წელს თბილისის ცირკში ილიამ მოაწყო ჭიდაობა გამოჩენილი ფალავნის, ესებუას, მონაწილეობით, რომლის შემოსავალიც საზოგადოებას გადაეცა.

ილია ჭავჭავაძე –
ქართული ჟურნალის-
ტიკის ძიძა (მარცხნივ
– ივანე მაჩაბელი,
მარჯვნივ – სერგეი
მესხი). კარიკატურა
ჟურნალიდან
„ფალანგა“.

33.

[წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების] კრებებს ილია თავმჯდომარეობდა. ამ თავმჯდომარეობაში ჩანდა მთელი მისი ბუნება. მტკიცე ხასიათის იყო, დისციპლინის და წესის მოყვარე, თავის უფლების სასტიკი დამცველი. კომპრომისი არ იცოდა... რკინა იყო, ფოლადი, ძნელად მოსაღუნი. დინჯი, იოლად არ აპილპილდებოდა. მოუფიქრებელს არაფერს იტყოდა. მის ნათქვამს წონა ჰქონდა, მძიმე იყო, დატვირთული. თავის ძალას გრძნობდა, მოპირდაპირეს ყურადღებით უსმენდა. იცოდა მახვილი რეპლიკები. ერთხელ ვილაცამ უსაყვედურა: სიტყვას ბანზე ნუ აგდებთო. ილიამ მოუჭრა: თუ ვერ მიწვდებით, კიბე მოიშველიეთო!

სამსონ ფირცხალავა

ილიაობა
საგურამოში

34.

ილია აუჩქარებელი კაცი იყო, დინჯი, მძიმე... დიმიტრი ყიფიანმა მისწერა იმას ერთხელ ქვიშხეთიდან სამდურავი, რას უგვიანებ წერა-კითხვის საზოგადოებას საქმეებსო. სხვა რომ ვერა მოახერხა რა თავის გასამართლებელი, ილიამ პასუხად მისწერა მხცოვან პატრიოტს: არაფერია, ყველაფერს მოვასწრებთო, რუსთაველმა სთქვაო: „თქმულა, სინყნარე გმობილი სჯობს სიჩქარესა ქებულსა“.

იონა მეუნარგია

35.

გენერალ გიორგი ყაზბეგს ქართველმა საზოგადოებამ დიდად საპატიო სარბიელი მიუჩინა – აირჩია „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ თავმჯდომარედ... კრებებს არ აკლდებოდა და ჩვეულებრივი საქმიანობით მიყავდა მუშაობა თავის ცხოვრების ისეთ მომენტებშიაც, რომელსაც ყაზბეგის ადგილზე სხვა სრულებით ვერ შესძლებდა...

გ. ყაზბეგს ჰყავდა სამი ვაჟი, სამივე სამხედრო სამსახურში იყვნენ... მსოფლიო ომი იყო. გავრცელდა ხმა, ყაზბეგს დეპეშა მოუვიდა შვილის ომში დაღუპვის შესახებო. გამგეობის სხდომა იყო დანიშნული იმ დღეებში; როცა მივედით კრებაზე,

გიორგი ყაზბეგი

ვნახეთ, რომ ყაზბეგი ჩვეულებრივად ჩვენზე ადრე მოსულა, მდივნისათვის გამოურთმევია საქმეები და დამშვიდებით ათვალიერებს. ყველამ ვიფიქრეთ, ალბათ, ვილაცას მოუჭორავს ყაზბეგის შვილის სიკვდილის ამბავი... დავით კარიჭაშვილს ცოდნია ნამდვილი ამბავი და იმან ჩუმად ჩაგეჩურჩულა. წამოვდექით და გულწრფელად მივუსამძიმრეთ. დამშვიდებით მადლობა გვითხრა და დამშვიდებითვე განაგრძო თავმჯდომარეობა...

ეს კიდეც არაფერი. ყაზბეგს რამდენიმე თვის შემდეგ საშინელი მეხი დაატყდა თავზე: მოუვიდა ამბავი, რომ მისი ორი შვილი – ერთი კაპიტანი და მეორე პოდპოლკოვნიკი, ერთ დღეს მოუკლავთ ომში... დანიშნულ მორიგ კრებაზე თავის დროზე მტკიცე ნაბიჯით შემოვიდა იგი, იქ მყოფთ თავი დაუკრა და დაიკავა თავმჯდომარის ადგილი... ამჟამად ყველამ ვიცოდით საქმის ვითარება, სულით და გულით მივუსამძიმრეთ. ჩვეულებრივი თავაზიანობით მადლობა გადაგვიხადა, დროზე გახსნა კრება, ნორმალურად ჩაატარა იგი. ერთი ამოოხვრა არ გვსმენია, ერთი ნაღვლიანი ჩაფიქრებაც არ შეგვინიშნავს მის სახეზე.

ამბობდნენ, რომ გიორგის შვილები შესანიშნავი ვაჟკაცები იყვნენ და დედ-მამას მათზე მზე და მთვარე ამოსდიოდათო...

36.

ნიკო ცხვედაძე შეუდარებელი ენერგიის ადამიანი იყო. მგონი არასოდეს არ დაჰკლებია [წერა-კითხვის საზოგადოების] გამგეობის სხდომებს; ზეპირად იცოდა ყველა მისი საქმეები... ბევრი ლაპარაკი არ უყვარდა. რაც უნდა მძიმე საკითხი ყოფილიყო გასარჩევი, კმათს ერიდებოდა; ერთი-ორი კაცი რომ გამოსთქვამდა თავის აზრს, გავიხედავდით – ის უკვე რეზოლუციას სწერდა. ხშირად ამ რეზოლუციის წინააღმდეგი ვიყავით უმრავლესობა. მაგრამ ნიკო უმეტეს შემთხვევაში კამათის განგრძობაზე უარს ამბობდა და თავის რეზოლუციას მიგვაღებინებდა. პირველ ხანებში ეს გარემოება დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა ჩვენში, მაგრამ თანდათან შეგვაჩვია თავმჯდომარეობის ასეთ უცნაურ წესს.

ნიკო ცხედაძე

37.

ნიკო ცხვედაძე ნამდვილი ქართლელი ტიპი იყო – გამძლე, ძარღვიანი... [წერა-კითხვის] საზოგადოების სხდომებს თითქმის არასოდეს აკლდებოდა. უბრალო ადამიანი იყო და გამგეობის ახალგაზრდა წევრებს ისე გვეპყრობოდა, როგორც მამა შვილებს – ცოტა მეგობრის, ცოტა უფროსის კილოთი. გამგეობის სხდომების ჟურნალში დადგენილებების ჩანერა თავის ხელით უყვარდა... ეს ჩვეულებაც ჰქონდა: როგორც კი გასარჩევი საკითხი დაისმოდა, აიღებდა კალამს ხელში, იტყოდა თავის აზრს და შეუდგებოდა ამის ჩანერას, როგორც საერთო აზრის და დადგენილების.

ბატონო ნიკოლოზ (ნიკოლაი ზებედეევიჩი)! – შესძახებდნენ გამგეობის წევრები, მოითმინეთ ჯერ არაფერი დაგვიდგენია, ვიმსჯელოთ, ნება მოგვეცით, ჩვენი აზრი მოგახსენოთ. ისიც დინჯად დასდებდა კალამს და მოგვმართავდა: აბა, ბრძანეთო!

სამსონ ფირცხალავა

38.

ილია ჭავჭავაძე რომ გარდაიცვალა, დადგა საკითხი თუ ვინ უნდა აგვერჩია ნ. კ. საზოგადოების თავმჯდომარედ. იმ დროს რეაქცია თანდათან უფრო ძლიერდებოდა და გვეშინოდა, ნ. კ. საზოგადოებას რამე არ შემთხვეოდა. ამიტომ საერთო აზრი იყო, რომ საზოგადოების თავმჯდომარედ აგვერჩია ვინმე მთავრობის წინაშე დამსახურებული კაცი, რომლის სიტყვას ანგარიშს გაუწევდნენ მმართველი წრეები. გავჩერდით გენერალ გიორგი ყაზბეგზე, რომელსაც ერთ დროს დიდი თანამდებობები ეჭირა ვარშავაში და შემდეგ ვლადივოსტოკში... გ. ყაზბეგს ყველა ისე იცნობდა, როგორც კარგ ქართველს და განათლებულ, ჭკვიან კაცს.

ნიკო ცხვედაძეს ეს ეწყინა, ფიქრობდა, რომ მისი კანდიდატურა იქნებოდა წამოყენებული... საზოგადოებამ ის საპატიო წევრად აირჩია. გამგეობამ პერგამენტზე დაწერილი სამადლობელი ადრესი მიართვა, მთელი შემადგენლობით სახლში ეახლა და სიტყვიერადაც დიდი მადლობა მიუძღვნა.

ნიკო ცხვედაძემ თავაზიანად მიგვიღო სტუმრები, მაგრამ მის სახეს ნაღველი და სევდა ემჩნეოდა.

სამსონ ფირცხალავა

39.

1904 წლის 14 თებერვალს წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობამ ვაჟა-ფშაველას მიმართვა მიიღო:

„საკმაო ხანი გავიდა მას შემდეგ, რაც მე და პატივცემულ გამგეობას გვაქვს ერთმანეთთან შეკრული პირობა ჩემის ნაწერების გამოცემაზე... მუდამ გაჭირვებულ მდგომარეობაში ვარ და არც შემოიღიან სხვას ვინმეს გადავცე დასაბეჭდად, რის გამოც ორწყალშუა ვარ დარჩენილი და არსაით ნასასვლელი გზა არ მაქვს.

ამიტომ უმორჩილესად ვთხოვ პატივცემულ გამგეობას, ჩემს ამგვარ მდგომარეობას რაიმე ნამალი დასდოს თავის საქმეების დაუზიანებლად და თუ გამგეობა მოისურვებს, ადვილადაც მოხერხდება. ბევრს არ ვითხოვ: ყოველ წელს, ვიდრე შეუდგებოდეთ ჩემის ნაწერების ბეჭდვას, მომეცეს ასი მანეთი (100) ჩემთვის მოსაცემი ფულის ანგარიშში.

თქვენდამი ამ მოხსენების მორთმევის მიზეზი ჩემი გაჭირვებული მდგომარეობაა და გთხოვთ ამ 1904 წლისა ერთად მომცეთ“.

ლუკა პავლეს ძე რაზიკაშვილი

ვაჟა-ფშაველა და ალექსანდრე ყაზბეგი

40.

ვაჟა-ფშაველა წელიწადში რამდენჯერმე ჩამოვიდოდა თბილისში და თითქმის ყოველდღე შემოივლიდა წ. კ. საზოგადოებაში... ამბებს დამშეული იყო და უნდოდა ყველაფრის გაგება, მთელი ქვეყნის, ნამეტან კი საქართველოსი. გვეშველება რამეო? ეს იყო მისი სანუხარი და მარტო მისი?

წ. კ. საზოგადოების კრებასაც მიადგებოდა და ითხოვდა ოთხ-ხუთ თუმანს ან სესხად, ან დახმარებად, ან ავანსად რომელიმე მისი დასაბეჭდი თხზულების ანგარიშში... აბა რა ექნა! გაჭირვებულ ქართველ მწერალს შემწყალებელი და გამკითხველი არავინ ჰყავდა, გარდა წ. კ. საზოგადოებისა, რომლის სალაროშიც ყოველთვის მცირე თანხა იყო.

41.

[1887 წელს] თბილისში რომ ჩამოვედი და წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობის წევრად ამირჩიეს, იმხანად ვაჟა-ფშაველა გამწესებული იყო მასწავლებლად [წერა-კითხვის] საზოგადოების სკოლაში, სოფ. დიდ თონეთს. იქაურებმა საჩივარი შემოიტანეს გამგეობაში: „ეს ვინ გადარეული გამოგიგზავნიან, სატევარი აქვს და დაგვჩეხა ყველაო“. სოფლის მამასახლისის და თანამდებობის პირებს ვერ ეგუებოდა, ხალხის მიმართ მათი უმსგავსო საქციელი აშფოთებდა და მართლაც გაულახავს ზოგი მათგანი... ბოლოს და ბოლოს საქმე იმით გათავდა, რომ ვაჟა-ფშაველამ მიატოვა იქ სამსახური.

შემდეგ მას ვხედავდი იშვიათად წერა-კითხვის საზოგადოების კანცელარიაში და ვეცნობოდი მის ლექსებს და მოთხრობებს... ყველაზე უფრო მისი ნიჭის დამფასებელი იყო ილია ჭავჭავაძე, რომელიც ამბობდა: „რუსთაველის შემდეგ ჩვენ ასეთი ნიჭიერი პოეტი არა გვყოლიაო“.

ვაჟა-ფშაველა

42.

ვაჟა-ფშაველას რუსულიდან გადმოთარგმნილი ჰქონდა ფრიდრიხ შილერის „ორლეანელი ქალი“. თარგმანი პოეტმა „წერა-კითხვის საზოგადოებას“ გადასცა გამოსაცემად... საჭირო შეიქნა ავტორიტეტიანი პირის რეცენზია. „ორლეანელი ქალი“ ილია ჭავჭავაძეს მისცეს წასაკითხად და აზრის გამოსათქმელად... ილია ჭავჭავაძეს თარგმანის გაცნობაზე თითქმის ორი თვე დაუხარჯავს. 1905 წლის 21 მარტს მან „საზოგადოების“ გამგეობას წარუდგინა თავისი დასკვნა:

„თარგმანი „ორლეანელი ქალისა“ მე არ მომეწონა. უმორჩილესად ვთხოვ გამგეობას, მარტო ჩემს აზრს არ დასჯერდეს და სხვასაც ვისმე გაასინჯოს თარგმანი. ვაჟა-ფშაველა ჩემს თვალში იმოდენად პატივ-საცემი მწერალია, რომ მისი ნაწარმოების დასაფასებლად საკმაო არ არის მარტო ერთი კაცის აზრი და შთაბეჭდილება“.

„ორლეანელი ქალი“ „საზოგადოებას“ არ გამოუცია.

სოლომონ ხუციშვილი

43.

1898 წლის 26 ივნისს „წერა-კითხვის საზოგადოებამ“ დიდი დანაკლისი განიცადა. დილის 4 საათზე სახლიდან გავიდა ივანე მაჩაბელი და უკვალოდ დაიკარგა. ყველას ახსოვდა მისი ნათელი გონება, მგზნებარება, უებარი ნიჭი და ცოდნა... სხვებთან ერთად ისიც ცდილობდა წიგნის გავრცელებას, სკოლების გამართვას, ზრუნავდა საყმაწვილო გამოცემებისთვის, რომ ქართველ მოზარდს წელიწადში რამდენიმე დასურათებული წიგნი მიეღო.

ივანე მაჩაბელი მზად იყო, თავისი შესანიშნავი თარგმანები „საზოგადოების“ სამკითხველოები-

ივანე მაჩაბელი

სათვის უფასოდ დაეთმო. 1894 წლის 10 მარტს იგი სწერდა გამგეობას: „გთხოვთ, რომ, როცა კი საქართველოში ან სხვაგან სადმე სამკითხველო ან ბიბლიოთეკა გაიხსნება, თითო ეგზემპლარი ყოველი ჩემი წიგნისა უფასოდ უგზავნოთ... ჯერჯერობით ჩემი წიგნები აქვს მაღაზიას: ჰამლეტ, მაკბეტ, ოტელო და რიჩარდ III“.

სოლომონ ხუციშვილი

44.

შუაგულს ზემო სევანეთში, ს. მესტიას, ადგილობით მღვდელს ა. ქურციკიძეს გაუხსნია თავის სადგომში სამრევლო სკოლა! შეუკრებია 20 შეგირდი ორისავე სქესისა და დაუწყია სწავლება მისი მეუფების, იმერეთის ეპისკოპოსის გაბრიელის, ნებართვით... სკოლაში ყველა ბავშვებს აქვსთ საკუთარი საკითხავი სხვა-და-სხვა წიგნები, სანერლები, ახალი კალმისტარები, სანერი ქაღალდები, პატარ-პატარა გრიფელები, სანერი დაფები და სხვა-და-სხვა ნივთები. ვკითხე მამა ქურციკიძეს, თუ ვინ მისცა მას ეს წიგნები! მიპასუხა: „შემდგომ ეპისკოპოსის ნებართვისა მე წავედი თფილისში და ვსთხოვე „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“ შემწეობა და ამ საზოგადოებამ მაჩუქა 20 „დედა ენა“, 10 „ბუნების კარი“, 20 პატარა დაფები თავის გრიფელებით და თვითონ ჩემთვის სხვა-და-სხვა საკითხავი წიგნები...“

ნამეტანი სიხარულით თვალები ცრემლებით ამევსო. ხატს სანთელი აუნთე და ჩემს პატარა შეგირდებს სამადლობელი პარაკლისი გარდუხადე...

*სევანეთის მისიონერთაგანი
მღვდელ-მონაზონი თეოფანე*

45.

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ გამგეობამ ვერ დაინახა საჭიროდ ოფიციალურად დღესასწაულის გადახდა 25 წლის იუბილესი. ხოლო ამ დღის აღსანიშნავად გადწყვიტა დააარსოს ერთი ახალი სკოლა და ერთი ბიბლიოთეკა „საზოგადოების“ 25 წლის არსებობის სახსოვრად. გარდა ამისა, დაურიგა ყველა თავის სკოლების მოსწავლეებს წიგნები და ქართველ მწერალთა ალბომები, აგრეთვე მისწერა სკოლის გამგეებს, რომ ერთს კვირა დღეს შეკრიბონ მოსწავლენი და მათი მშობლები, გააცნონ მათ „საზოგადოების“ საგანი და მოკლე ისტორია და გადიხადონ პანაშვიდები „საზოგადოების“ გარდაცვალებულ წევრთა მოსახსენებლად.

„საქართველოს კალენდარი“, 1905.

ქმნ-კგ საზოგადოების ბეჭედი

46.

ლაზარევის უნივერსიტეტის პროფესორმა, ილია ოქრომჭედლიშვილმა, [წერა-კითხვის] საზოგადოებას შესწირა 6000 მანეთი, გიორგი ქართველიშვილმა – შინაგანი სესხის მომგებიანი ბილეთები 1000 მანეთის რაოდენობით, ერთ-ერთმა მოქალაქემ ორსართულიანი ქვითკირის სახლი 20000 მანეთად ღირებული და დავით რექტორის საწერი იარაღების კოლექცია, პროფ. დავით ჩუბინაშვილმა თავისი მდიდარი ბიბლიოთეკა, ი. ჭავჭავაძემ და ი. შალიკოვმა ოცამდე ძველი ხელნაწერი წიგნები, ნ. ხიზანიშვილმა დავით ბატონიშვილის მიერ შედგენილი ხელნაწერი გრამატიკა...

იოსებ ბოცვაძე

47.

ქართველმა ხელოსნებმა და ქარგალ-შეგირდებმა იოსებ დავითაშვილის მეთაურობით არ დაიშურეს თავიანთი შრომა და საზოგადოებას შესწირეს სახაზავები, სამკუთხედები, ფარგლები და სხვა სასწავლო იარაღები... მათ შეადგინეს სპეციალური მიმართვა სხვა ხელოსნებისადმი, რომელშიც ნათქვამი იყო:

„ყველა ჩვენთაგანმა თითო შაურიც რომ გადავიხადოთ და შევსწიროთ ამ ყოვლად წმინდა საქმეს ჩვენი ღარიბი ჯიბიდან ჩვენი ღარიბი და საწყალი შვილების აღზრდისათვის, ესეც დიდ რამეს შეადგენს ჩვენთვის... ვინც ერთი შაურის მიცემას ვერ შესძლებს, დეე იმან მონარჩუნებული ფიცრის ნაჭრიდან გააკეთოს რამ გამოსადეგი საზოგადოებისათვის... მაშინ სკოლების დამაარსებელი ამხანაგობა ჩვენთვისაც მოიცლის და საკვირაო სკოლას და ბიბლიოთეკასაც დაგვიარსებს თბილისის ქარგალ-შეგირდებს, საიდანაც გავიგებთ ჩვენი სისაწყლისა და სიღარიბის მიზეზებს“.

ილია ქაეჭავაძე და სოხუმის საზოგადოება

48.

1880 წელს გენერალ-მაიორის, თავადის გრიგოლ შარვაშიძის მეცადინეობით სააფხაზოს თავადაზნაურობისგან მოუვიდა წერა-კითხვის საზოგადოებას 186 მანეთი, რომელიც თავად შარვაშიძეს შეუკრებია სააფხაზოში 31 წევრთაგან, რომელთაც გამოგზავნეს ეს ფული და ითხოვეს საზოგადოების ნამდვილ წევრებათ მიღება.

*ქმნ-კვ საზოგადოების
1880-1881 წლების ანგარიშიდან*

49.

„წერა-კითხვის საზოგადოებაში“ ხშირად შემონირულება მოდიოდა ნივთებით, ქსოვილებით, ტანსაცმლით... შემდეგ ეს ყველაფერი თამაშდებოდა ლატარიაში.

გაზეთ „ივერიაში“ ხშირად ქვეყნდებოდა სია შემომწირველებისა და შემონირული ნივთებისა: ტერეზია შერვაშიძეს შემოუწირავს ორი აბრეშუმის ხელსახოცი და ორი შანდალი, ელისაბედ წერეთელს სანერელი და საფერფლე, ალექსანდრა შერვაშიძეს და ელენე დადემქელიანს – სურათის ჩარჩოები, ზაქარია თურქიას – ნაბადი და ყაბალახი, ლეონტი მაჭუტაძეს – აბრეშუმის ყელსათბუნებელი და ბენვის ქუდი, ანა ზედგენიძეს ერევანში მცხოვრებ ქართველებში შეუგროვებია ფული; მარიამ თანდაშვილისაგან შემოვიდა 20 კაპიკი, კირილე სარჯველაძისაგან – 50 კაპიკი, ქეთევან დაშკევიჩისაგან – 70 კაპიკი, ბაბო და ანეტა ვარდიაშვილებისაგან, თითოეულისაგან თითო მანეთი...

50.

ნერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება კულტურული მუშაობის წამოსაწყებად იმდენად საჭიროებდა სახსრებს, რომ იაკობ გოგებაშვილმა 1880 წლის 5 აპრილის გამგეობის სხდომაზე არცთუ მიზანშეწონილი და კულტურული საქმისათვის გასამართლებელი ღონისძიება წარმოადგინა: „დაიგზავნოს 12 ყულაბა და დარიგდეს იმ სასახლეში, სადაც ქალაქს [ბანქოს] თამაშობენ და ეთხოვოს, რომ ნ-კ საზოგადოების სასარგებლოდ იმ ყულაბებში ყოველ ორ „კალოდაზე“ ერთი მანეთი მაინც ჩააგდონ...“, თუმცა ამ ღონისძიებას საგრძნობი ეფექტი არ მოჰყოლია.

ნ-კ საზოგადოებას საგრძნობ სახსრებს აძლევდა ის ლატარია-ალეგრი და სეირნობანი, რომლებიც ოლლა ჭავჭავაძის თაოსნობით ყოველწლიურად იმართებოდა. საგრძნობი იყო აგრეთვე ის დახმარება, რომლებსაც 1890-იან წლებში ბაქოს ქართველობა უგზავნიდა ნ-კ გამავრცელებელ საზოგადოებას.

საგანი	მ.წ.	საგანი	მ.წ.
1. 1877	1878	2. 1879	1880
3. 1881	1882	4. 1883	1884
5. 1885	1886	6. 1887	1888
7. 1889	1890	8. 1891	1892
9. 1893	1894	10. 1895	1896
11. 1897	1898	12. 1899	1900

ივერია

გაზეთი „ივერია“ დაიბეჭდა 1894 წელს, 11 იანვარს, თბილისში, „ივერიის“ საბეჭდო სახლიდან. გაზეთის მფლობელი იყო ი. ჯავახიშვილი. გაზეთის ჯამური ფასი იყო 1 კოპიკი.

1877—1886 წლები 1194 სპილენძი და სპილენძის ფასი 1877—1886 წლები.

საგანი	მ.წ.	საგანი	მ.წ.
1. 1877	1878	2. 1879	1880
3. 1881	1882	4. 1883	1884
5. 1885	1886	6. 1887	1888
7. 1889	1890	8. 1891	1892
9. 1893	1894	10. 1895	1896
11. 1897	1898	12. 1899	1900

გაზეთი „ივერია“

51.

1896 წელს გაზეთმა „ივერიამ“ ოდესიდან წერილი მიიღო:

„მოწყალეო ხელმწიფეო,
ბატონო რედაქტორო!

ვგზავნით ათ მანეთს და უმორჩილესად გთხოვთ გადასცეთ „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“ და გამოაცხადოთ თქვენს პატივცემულ გაზეთ „ივერიაში“ შემდეგი შენიშვნით:

იმის მაგივრათ, რომ ყველა ჩემს პატივცემულს ნაცნობებს და ნათესავებს პირადათ მივულოცო ქრისტეს აღდგომა, ვგზავნი „ივერიის“ რედაქციაში „წერა-კითხვის საზოგადოების“ სასარგებლოთ ათ მანეთს. ჩემის აზრით, ყოველი ქართველი ასე რომ მოიქცეოდეს – უფრო სასარგებლო იქნება.

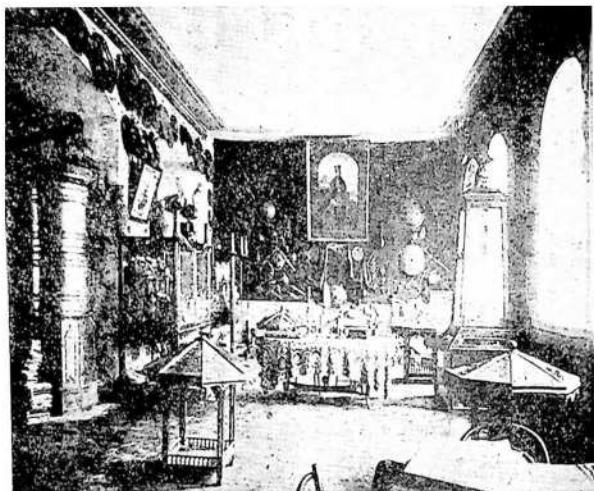
დავითები თქვენი პატივისმცემელი

ს. ქ. ჯავახიშვილი“.

52.

17 მაისს მუშტაიდის ბაღში [ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების სასარგებლოდ] გამართულმა სეირნობამ და ლატარიამ ჩინებულად ჩაიარა. ხალხი დიდძალი მოაწყდა მუშტაიდის ბაღს, რომლის შესავალი კარი მორთული იყო ყვავილებითა და ხის ფოთლებითა. ბევრი იყო უფრო ქართველობა. სომხობა და რუსობაც საკმაოდ დაესწრო. თათრობაც არა ყოფილა ცოტა... ხუთს-ექვს ალაგას ფარდულებში ისყიდებოდა ლატარიის ბილეთები. ბილეთებს ჰყიდნენ მომეტებულ ნაწილად ქართველი ქალები. ერთს კუთხეში, მოედნის დასავლეთისკენ, დიდი ფარდული იყო გამართული. ამ ფარდულში კიბე-კიბე ბაქნებზე ლამაზად დაეწყოთ მოსაგები და ლატარიაში სათამაშებელი ნივთები, რომელთა შორის ხალხის ყურადღებას იზიდავდა ვერცხლის სამოვარი...

ორი ხორო მემუსიკათა თითქმის განუწყვეტლივ გრგვინავდა, ორი ხორო რუსის მომღერალთა თავ-

ქმნ-კგ საზოგადოების მუზეუმი და ბიბლიოთეკა

განწირვით გაჰკივოდა გუნდ-გუნდად სათქმელს სიმღერებს, დასტა მეზურნეებისა გატაცებით უკრავდა ზურნას შემოსავალ კარებს ახლო და იზი-
დავდა მდაბიო ხალხს. ლატარიის ბილეთები სულ გაიყიდა. ვერცხლის სამოვარი ერგო ერთს შემძ-
ლებელს კაცს, გვარად ყალამქაროვს... სალამოზედ,
ე.ი. 8½ საათზედ, აუშვეს შუშხუნები. სეირნობა გა-
თავდა 9 საათზედ. ათს საათზედ ხალხი დაიშალა
და მუშტაიდის ბალი დაცარიელდა. წერა-კითხვის
საზოგადოებას ბლომად დარჩებოდა შემოსავალი...

„ივერია“, 19 მაისი, 1887, №97.

53.

1893 წელს გაზეთმა „ივერიამ“ წერილი მიიღო:

„გიგზავნით 181 მანეთს და გთხოვთ გადასცეთ „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“. ეს ფული შეგროვდა ჯალალ-ოღლში¹ ცირკის წარმოდგენის გამართვით. ცირკის დირექტორი, ბატონი მაქსი დავაყაბულეთ, ნახევარი ხარჯი ეკისრა და შემოსავლის ნახევარი ჩვენთვის დაეთმო. მთელმა სამხედრო ბანაკმა და სააგარაკოთ მოსულმა საზოგადოებამ დიდი თანაგრძნობა გამოუცხადა ამ საქველ-მოქმედო აზრით გამართულ წარმოდგენას. არვინ არ დაიშურა, ვისაც-კი მივმართეთ, თავისი შრომა საქმის უკეთესად წასაყვანად...

მადლობელნი უნდა ვიყვნეთ, რომ ამ ქვეყანაში, სადაც ქართველობა ძლიერ ნაკლებად არის, ამ წარმოდგენამ კარგად ჩაიარა.

ქეთევან ჟურულისა“.

¹ ჯალალ-ოღლი – ამჟამად ქალაქი სტეფანავანი სომხეთში. (შემდგ.)

54.

25 იანვარს ქალაქ განჯაში ქართველობამ „წერაკითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ სასარგებლოდ გაჰმართა ჩვეულებრივი „ქართული სალამო“. ეს მეოთხეთა ჰმართავს განჯის ქართველობა აქ „სალამოს“ და ყოველთვის აქაური საზოგადოება

დიდის სიხარულით ეგებება ხოლმე. როგორც წინა წლებში, წრეულსაც ამ საღამოს ბლომად დაესწრო საზოგადოება. ასე რომ ბევრმა მსურველმა ბილეთებიც ვეღარ იშოვეს. საღამო 3 განყოფილებისაგან შესდგებოდა. პირველ განყოფილებაში წარმოდგენილი იყო ა. ცაგარლის პიესა „ოინბაზი“ და ვ. გუნიას ვოდვეილი „ადვოკატთან“. მეორეში მომღერალთა ხორომ ბ-ნ კაცსაძის ლოტბარობით იმღერა რამდენიმე ქართული ხმა, მესამეს შეადგენდა ცეკვა.

ამ საღამოსთვის მოწვეული იყო ქ-ნი ნატო გაბუნია-ცაგარლისა. იგი ყოველ-წელს იღებს მონაწილეობას განჯაში გამართულს „საღამოში“ და დიდათ ასიამოვნებს ხოლმე საზოგადოებას თავისი შეუდარებელის თამაშით. საზოგადოებამ ნიჭიერი მსახიობი ტაშის კერით და რამდენჯერმე სცენაზედ გამოწვევით დააჯილდოვა...

სწორედ იმ „საღამოს“ ქალაქიდგან მოულოდნელად გვეწვია ჩვენი ახალგაზრდა მომღერალი ი. კარგარეთელი, რომელმაც იტალიანურსა და ქართულს ენაზედ გრძნობით იმღერა რამდენიმე სიმღერა, რითაც ძრიელ ასიამოვნა დამსწრე საზოგადოება. ამის შემდეგ გაჩაღდა მხიარული ცეკვა-თამაში: ლეკური და ევროპიული. საზოგადოება დილის 6 საათზედ დაიშალა.

55.

შაბათს, [1898 წლის] 13 თებერვალს, ბაქოში გამართულ იქმნა ქართული საღამო „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ სასარგებლოდ. წარმოადგინეს კომედია „ჯერ დაი-

ხოცნენ, მერე დაქორწილდნენ". მონანილეობას იღებდნენ ბ-ნი ვ. აბაშიძე და ქ-ნი ჩერქეზიშვილი-სა. ამ ორ სცენის დამამშვენებელ მსახიობთ დიდად ასიამოვნეს დამსწრე საზოგადოება, რომელთა შორის იყვნენ სხვა ტომის ხალხნიც, ქართულის არა მცოდნენი. ამისდა მიუხედავად, ამ მსახიობთა მოძრაობა და გამომეტყველება იმდენად ძრიელი იყო, იმდენად მკაფიო, რომ ისინიც-კი აღტაცებაში მოდიოდნენ, ვისაც სიტყვების მნიშვნელობა არ ესმოდა...

წარმოდგენის შემდეგ სცენაზედ გამოვიდა ქართული ხორო ბ-ნ კავსაძის ლოტბარობით და გურგენის ზღვის პირას ერთხელ კიდევ გაისმა ქართველების თუმცა გმირული, მაგრამ კაეშან-აღმძვრელი და დამაფიქრებელი მაყრული... სიმღერების შემდეგ გაიმართა ცოცხალი სურათები და უნდა ვთქვათ, რომ ენით გამოუთქმელად იმოქმედა მაყურებლებზედ. დასასრულ დაიწყეს ცეკვა, ცეკვაუდნენ ევროპიულად, ლეკურსაც. რამდენმამე პეპელამ ისე დაღალა ფრთები ცეკვის დროს, რომ გული შეუწუხდათ და ძლივს ასულიერებდნენ წყლით. დაილოცა შენი სამართალი, ღმერთო! ზოგი ფეხებიდან გიჟდება, ზოგი – თავიდგან!

საზოგადოება საღამოს ბევრი დაესწრო, ცალიერი ადგილები არსადა სჩანდა...

56.

მივიღეთ ვ. მ. ჯაფარიძისაგან ქალაქ განჯაში ალილოზედ შეკრებილი ფული „ქართველთა შორის წერა-კითხვის საზოგადოების“ სასარგებლოდ და ეს ფული უკვე გარდავეცით დანიშნულებისამებრ.

„ივერია“, 5 თებერვალი, 1898, №26.

57.

1902 წელს გაზეთი „ივერია“ აქვეყნებს ინფორმაციას ნინო ორბელიანის მიერ წერა-კითხვის საზოგადოებისათვის შეკრებილი შემონირულობების შესახებ:

„აღშვანგმა – ორი შარფი ყელისა, 1 ბავშვის კაბა, 6 ხელსახოცი; მეორე აღშვანგმა – 12 წყვილი წინდა, 3 პირსახოცი, 2 ჭრელი ხელსახოცი; რალემ – 12 დიდი დანნული ყუთი და საპნები; წატუროვმა – პატარა ლამპა და საფერფლე; ტარასოვმა – ალბომი ქალღმერთებით და სხვა-და-სხვა კონვერტები, 6 შეკვრა სხვა-და-სხვა გადასაყვანი სურათები, სურათებიანი კონვერტები, 1 ფაიფურის ვარდი, 1 პატარა საფერფლე, 3 სტოლზედ დასადგმელი სურათი; მ. ა. მაიზელსონის მალაზიამ – 4 ძეწკვი, ვერცხლის სამაჯური, 5 ბროშკა, 5 ბრელოკი, წყვილი საყურე, სულ 19 ნივთი; გულასპოვის მალაზიამ – 12 ბროშკა...“

„ივერია“, 25 მაისი, 1902, №108.

58.

ახალსენაკში [წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების] განყოფილება 1909 წელს დაარსდა. მისი ხელმძღვანელები იყვნენ: ოლლა ხოფერია (თავმჯდომარე), პოლიკარპე ლორთქიფანიძე (მდივანი), ანასტ. ჭკადუა, გ. მალნარაძე, გ. გამზარდია. ცნობილი მოღვაწის სპ. ნორაკიძის ქვრივს განყოფილებისთვის 424 წიგნი შეუწირავს. ლატარიისთვის ბ. მხეიძემ ერთი ულელი ხარ-კამეჩი, ხოლო ხ. მიქელაძემ ერთი მოზვერი შესწირა განყოფილებას. იყო აგრეთვე ფულადი შემოწირულობაც. ამ სახსრებით სენაკის განყოფილებამ ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები გახსნა სენაკში, სეფიეთში, ონტოფოში, აბედათში, ნოქალაქევში...

სახსრების გასაძლიერებლად განყოფილება აწყობდა სეირნობებს, სპექტაკლებს, საჯარო ლექციებს, მასკარადსა და სასიმღერო საღამოებს. განყოფილებას 70-მდე ნამდვილი წევრი ჰყავდა.

ტროფიმე ხუნდაძე

59.

ვაშინგტონის ეპისკოპოსს გამოუგზავნია 20 მანეთი „წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისათვის“, რომ მან მოიხმაროს რომელიმე ბავშვის აღსაზრდელად. ამ საზოგადოების მმართველობამ გადანყვიტა, გაიგზავნოს ვაშინგტონში მადლობა ინგლისურათ და ქართულათ.

„კვალი“, 13 ოქტომბერი, 1896, №43.

60.

ერევნის გუბერნიაში მყოფ ქართველთ გადასწყვიტეს ყოფილის ვიცე-გუბერნატორ თავად მიხეილ ალექსანდრეს ძის ნაკაშიძისათვის გამოსათხოვარი სადილი გაეკეთებინათ, როცა იგი გადაყვანილ იქმნა ბაქოს გუბერნატორად, მაგრამ თავადმა სადილზე უარი თქვა, და მაშინ მისმა პატივისმცემლებმა გადასწყვიტეს, ის ფული, რომელიც სადილზე დაიხარჯებოდა, წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებისათვის შეენირათ.

შეგროვილი ფული სამას ორმოცდა თექვსმეტი მანეთი წერა-კითხვის საზოგადოებამ უკვე მიიღო (კვიტანცია № 144, 25 იელისს 1904 წ.).

„ივერია“, 5 სექტემბერი, 1904, №206.

61.

1884 წლის მარტში გაზეთ „დროებაში“ ლერხუმის სოფ. ლაილაშიდან მიღებული წერილი გამოქვეყნდა:

„გთხოვთ, რომ თქვენი გაზეთის საშუალებით გამოეცხადო უმორჩილესი მადლობა „წერა-კითხვის გამავრცელებელს საზოგადოებას“ 25 ცალი „დედაენის“ უფასოდ გამოგზავნისათვის ჩემ მიერ გახსნილის ლაილაშის სამრევლო სკოლის სასარგებლოდ.

ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა პატარა მოსწავლეებზე ამ ლამაზმა წიგნებმა, როცა გამოეცხადათ მათ – ეს წიგნები საჩუქრად მოგივიდათო, რომ მეორე დღეს მოვიდნენ სხვა პატარები, დედებს გამოჰქცეოდნენ და „ჩვენც გვინდა ვისწავლოთ“, გაიძახოდნენ!“

ლაილაშელი მღვდელი ი. გერსამია

62.

ქართველი ხალხის ერთიანობის გათიშვის მიზნით 1884 წლის 11 იანვარს [კავკასიის სასწავლო ოლქის ხელმძღვანელის კირილე] იანოვსკის ხელმოწერით გამოვიდა საგანგებო დადგენილება სამეგრელოს სკოლებში ქართულ ენაზე სწავლების აკრძალვის შესახებ, რასაც მალე შედეგად მოჰყვა მეგრული ანბანის შედგენა სლავური ანბანის საფუძველზე. ქართულ ენას სამეგრელოში საფრთხე დაემუქრა.

ასეთ ვითარებაში 1884 წლის 28 ოქტომბერს წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ სამეგრელოს სოფელ ძველ სენაკში გადმოიტანა ქუთაისის სათავადაზნაურო სკოლის ერთი განყოფილება და მის ბაზაზე გახსნა დაწყებითი ქართული სკოლა...

წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობის სხდომებზე ხშირად ირჩეოდა ძველი სენაკის სკოლის საკითხი... ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, დიმიტრი ყიფიანი, იაკობ გოგებაშვილი და წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების სხვა თვალსაჩინო წარმომადგენლები საერთო ძალისხმევით შეეჭიდნენ იანოვსკისა და მისი დამქაშების გამთიშველ პოლიტიკას სამეგრელოში და მედგრად დაიცვეს ქართველი ხალხის ეროვნული ინტერესები.

63.

დაგვიბარა ნიკო ლოღობერიძემ და გამოგვიცხადა: განზრახული მაქვს, ქართული საქველმოქმედო საქმისთვის [ანდერძით] 50 000 მანეთი დავტოვო...

იგი პარიზში ცხოვრობდა, ოლონდ ზაფხულობით თბილისში ჩამოდოდა ხოლმე... ნიკომ დაგვიყენა საკითხი: „რა მიზნისათვის და რომელ საზოგადოებას დავუტოვო თანხაო?“ ილია ჭავჭავაძემ ასეთი წინადადება მისცა: „ეგ თანხა გადაეცეს ნერა-კითხვის საზოგადოებას, რომელიც მაგის ყოველწლიური პროცენტით ერთ კაცს აიჩენს, არჩენს და ის კაცი ჩვენი ისტორიისა და არქეოლოგიის მკვლევარი იქნებაო“. იმ თანხის ყოველწლიური პროცენტი შეიძლებოდა 2500 მანეთი ყოფილიყო და ეს კი საკმაოდ დიდი ფული იქნებოდა; მაგალითად, ვიცე-გუბერნატორს წელიწადში 3 000 მანეთი ჰქონდა ჯამაგირი. ნიკომ უპასუხა: „მე კი უფრო განათლებისათვის მინდა, რომ ლარიბი ახალგაზრდობის სწავლას მოხმარდეს და ამიტომ მირჩევნია სტიპენდიებისათვის დავტოვო“.

ილიამ ეს რომ გაიგონა, აღარაფერი უთქვამს.

64.

ვასილ მაჩაბელმა სამეგრელოს უკანასკნელი მთავრის, ნიკოლოზ დადიანის (მინგრელსკის), წერილი მიიღო:

„კნიაზო ვასილ! დიდი ხანია გულში მიძევს, რომ მთელი ჩემი ბიბლიოთეკა, რომელიც შეეხება საქართველოს ისტორიას, გეოგრაფიას, ლიტერატურას ანუ საზოგადოდ რაიმე მხარეს ჩვენის სამშობლოსას, გარდამეცა ჩვენის „წერა-კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოებისადმი“, რომელსაც, რასაკვირველია, უფრო მომეტებული სახსარი და ღონისძიება აქვს ამით სარგებლობა მოუტანოს ჩვენს ქვეყანას, ვიდრე კერძო პირმა, მაგრამ სხვადა-სხვა მიზეზების გამო დღემდის ეს სურვილი შეუსრულებელი დამრჩა...

თუ ამ ჩემის ბიბლიოთეკის შეწირვით „საზოგადოება“ მოუტანს რასმე სარგებლობას ჩვენს სამშობლო ქვეყანას, მით შევრაცხ ჩემ თავს ბედნიერად.

თქვენი პატივისმცემელი

თავადი მეგრელიისა

28 თებერვალს. 1885 წ.

პეტერბურგი“.

ნიკოლოზ დადიანი (მინგრელსკი)

65.

დავით სარაჯიშვილმა თავისი დიდი ქონებიდან 1910 წელს შედგენილი ანდერძით საკმაო თანხა დაუტოვა ნ.-კ. საზოგადოებას მუზეუმის ასაგებად და სტიპენდიებისათვის, რაც მისი უძრავი ქონების რეალიზაციის შედეგად უნდა მომხდარიყო.

1912 წელს ძმებმა ზუბალაშვილებმა შესწირეს საზოგადოებას 20 000 მანეთი (5-5 ათასი წელიწადში) და 1 000 მანეთი სტიპენდიებისათვის.

1913-1914 წლების განმავლობაში დ. ზ. სარაჯიშვილის ანდერძის აღმსრულებელთაგან შემოვიდა 80 000 მან. და 84 კაპ. ამ თანხის [საპროცენტო] სარგებელი – 3 817 მან. 86 კაპ. სტიპენდიებს უნდა მოხმარებოდა. 1917 წელს საზოგადოებას 17 სტიპენდიანტი ჰყავდა.

ტროფიმე ხუნდაძე

66.

სოფელი უდუ წარმოადგენდა უძველესი კულტურული ტრადიციების სოფელს, რომელიც რამდენიმე ხნის განმავლობაში თათართა ბატონობის ქვეშ იმყოფებოდა... მე-19 საუკუნის 80-იანი წლებიდან სოფელი მჭიდროდ იყო დასახლებული, სადაც 800-მდე ადამიანი ცხოვრობდა. აქედან ნახევარზე მეტმა ქართული ენა არ იცოდა...

უდეს ბიბლიოთეკის გახსნამ განსაკუთრებული გავლენა იქონია ახალგაზრდობის იდეურ ჩამოყალიბებაზე. გამგეობისადმი გაგზავნილ წერილში სოფ. უდეს ახალგაზრდობა წერდა:

„სოფელ უდის ახალგაზრდობა არასოდეს არ დაივინყებს იმ სიკეთეს, რომელიც წერა-კითხვის საზოგადოებამ მოგვანიჭა ჩვენ საწყალ ერს და გაგვიხსნა სამკითხველო-წიგნსაცავი 1 ივლისს 1897 წელსა. ბიბლიოთეკის გახსნის შემდეგ სოფლის ბევრი ახალგაზრდა მიეჩვია სკოლაში სიარულს და შეიყვარა წიგნი“.

67.

ვინ არ იცის, რომ მრავალი ეკკლესია და მონასტერი დაინგრა და მრავალი ძველი წიგნი თუ წივთი სამუდამოდ დაიღუპა მხოლოდ იმიტომ, რომ მზრუნველი არავინ იყო...

იღუპება საისტორიო ნაშთები საქართველოში... მცხეთის ეკლესიიდან დაიკარგა შესანიშნავი ხატი მაცხოვრისა (VI ს.), მცხეთის წიგნთ-საცავი, საცა შვიდი ათასი სხვა-და-სხვა წიგნი და ხელთ-ნაწერი იყო, ამჟამად აღარსადა სჩანს. აგრეთვე დაიკარგა და გაიბნა ქვათახევის მონასტრისა და ბოდბის წიგნთ-საცავი. ჯუმათის მონასტრიდგან სულ ერთიანად გაზიდეს წიგნები და წივთები... ბ-ნმა დიმიტრი ბაქრაძემ შესანიშნავი ქსნის ოთხთავი (სახარება) იპოვა ტაძრის ეზოში. მეორე ხელთ-ნაწერი მეცხრე საუკუნისა ბ-ნმა ბაქრაძემ იპოვა ნიქოზის ტაძრის მახლობლად ნაგავში...

თვით ქართველებმა უნდა ჩაიჭდიონ გულში, რომ წარსულის ნაშთების გაძარცვა და ავაზაკურად ხელის შეხება მომაკედილებელი ცოდვაა. ყველას უნდა ახსოვდეს, რომ წარსულის ნაშთების დაცვა და პატივისცემა საზოგადო მოვალეობაა. ამიტომ თუ სადმე რაიმე წივთი თუ წიგნი ეგულება, უსათუოდ უნდა გადაარჩინონ დაღუპვას და ან უნდა აცნობონ ახალს საეკკლესიო მუზეუმსა და „წერა-კითხვის საზოგადოებას“.

68.

„წერა-კითხვის საზოგადოების“ მოღვაწეობა მართკო სკოლების გამართვით არ არის შესანიშნავი. საზოგადოებას ამაზე უფრო თვალსაჩინო სამსახური მიუძღვის ქართველების წინაშე. ამ ათის წლის წინად ჩვენი წარსული მწერლობა მთელს საქართველოში გაბნეული იყო. ვინ იცის, სად ეყარა და სადა ლპებოდა ჩვენი ძველი ხელ-ნაწერები და წიგნები და ვინ იცის, რამდენს განძს ჩვენის მწერლობისასა და ხელოვნებისას ბოლო მოუღო სტიქიონმა და კაცთა დაუდევრობამ, უზრუნველობამ, მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, მრავალი ნაშთი აქა-იქ დაცული იყო, ნამდვილად-კი არაფერ იცოდა, სად რა იყო და ვის რა ჰქონდა. „წერა-კითხვის საზოგადოებამ“, ამის შემხედვარემ, დააარსა წიგნთსაცავი და შეუდგა ხელ-ნაწერებისა და წიგნების შეგროვებას...

უმთავრესი სამსახური „წერა-კითხვის საზოგადოებისა“ ის არის, რომ მან დაიცვა და ერთად შეჰყრიბა ქართული მწერლობის ნაწარმოებნი, ისტორიის ქარ-ცეცხლში გამოტარებულნი.

69.

წერა-კითხვის საზოგადოების წესდების ერთი მთავარი მუხლთაგანი იყო ძველი ქართული ხელნაწერებისა და ისტორიულ-არქეოლოგიური ნაშთების შეგროვება. ამ მხრივ საზოგადოებამ უდიდესი სამსახური გაუწია ჩვენს ქვეყანას, მისი შეძენილი და თავმოყრილი ხელნაწერების და ძველი წიგნების რიცხვი რამდენიმე ათასია. მრავლად შეიკრიბა ძველი წიგნები – სამკაული, ჭურჭელი, იარაღი და სხვ. უპირველესი ღვაწლი ამ საქმეში ექვთიმე თაყაიშვილს ეკუთვნის. მას არ დაუტოვებია საქართველოს არც ერთი კუთხე მოუვლელი და გამოუკვლეველი, არ დარჩენია გაუსინჯავი და აუნერგელი არც ერთი ეკლესია, ციხე, ნანგრევი, ნასახლკარი. ყველგან პოულობდა რასმე ძვირფასს – ხელნაწერს, მხატვრულ წიგნს, ნახატს, მოქარგულ ქვას, სამკაულს, ავეჯს და სხვ. ყველაფერს აგროვებდა და უნახავდა ქართველ ერს. როგორც კი გაიგებდა, ამა და ამ კაცს რამე ხელნაწერი ან ისტორიული წიგნი აქვსო, მაშინვე მიეჭრებოდა, მოსვენებას არ აძლევდა და ძალით ან ნებით, უფასოდ თუ ფულის გადახდით უთუოდ ჩამოართმევდა...

ექვთიმე თაყაიშვილს და მისთანებს ბევრნი დასცინოდნენ კიდეც – მოცლილი ხალხია, ძველ ნანგრევებს და ხელნაწერებს ჩხრეკავენო...

სამსონ ფირცხალავა

70.

წერა-კითხვის საზოგადოებას ჰქონდა თავისი ბიბლიოთეკა, რომელსაც ბიბლიოთეკა-მუზეუმსაც უწოდებდნენ, და იქ აგროვებდნენ ძველ ქართულ ხელნაწერებსა და სიგელ-გუჯრებს. ძალაუწებურად მოვკიდე ხელი, დავუწყე პატრონობა... განსაკუთრებულ ყურადღებას ვაქცევდი „ვეფხისტყაოსნის“ ძველი ხელნაწერების აღმოჩენას და ლიტერატურაში უკვე ცნობილ ხელნაწერთა შეძენას მფლობელთაგან...

ას მანეთად შევიძინეთ „ვეფხისტყაოსანი“, გადწერილი მეფე გიორგი XI-სათვის, 1680 წელს, მისი მდივნის ბეგთაბეგის მიერ... პატრონს, ქვრივ ქალს, ძალიან გაუჭირდა იმ ხელნაწერის შეღწევა და მარწმუნებდა, რომ მის განსვენებულ ქმარს თავის დროზე, ოჯახის გაყრისას, 13 დღიური მიწა დაეთმო სარგოდ ძმებისათვის. ბოლოს და ბოლოს 100 მანეთად მოვრიგდით...

1917 წლის რევოლუციის შემდეგ, როდესაც ცხოვრება გაძვირდა, [ქვრივმა] მომიგზავნა ერთ-ერთი თავისი ვაჟი, ჩემი ყოფილი მოწაფე და მთხოვა დამებრუნებინა ხელნაწერი – შიმშილობაა, პურსაც კი ვეღარ ვშოულობ, არავითარი სახსარი არ გამაჩნია და მაგ ხელნაწერში უცხოელები კარგ ფასს მომცემენო. მე ვუთხარი ჩემს ნამოწაფარს: შეგნებული ახალგაზრდა ხარ და კარგად უნდა გესმოდეს, თუ

გაბრიელ თაყაიშვილი

რა მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის ამ ხელნაწერს, როგორ შეიძლება იგი საქართველოს დაეკარგოს მეთქი? მიპასუხა, თითონაც მრცხვენოდა ამ საქმეზე თქვენთან მოსვლისა, მაგრამ დედაჩემმა საშველი აღარ მომცაო; ჩემი და ერთ ინგლისელს მისთხოვდა (ეს ის დრო იყო, როდესაც ჩვენში ინგლისის ჯარი იყო შემოსული) და სიძე ეუბნება დედაჩემს, თუ მართლა ეგრეთი ძვირფასი შემკულობა აქვს მაგ ხელნაწერს, ძვირად გაგიყიდითო. მაშინ ვუთხარი იმ ყმანვილს: აქ მომიყვანე თქვენი სიძე და მე თითონ მოველაპარაკები მეთქი.

მომიყვანა: დიდად სიმპათიური ახალგაზრდა გამოდგა, სამოქალაქო ტანსაცმელში გამოწყობილი, განათლებული, რუსულის მცოდნე... ვაჩვენე ინგლისელს ის ხელნაწერი და თავიდან ბოლომდე დავათვალიერებინე. ძალიან მოეწონა და მითხრა: ასეთი წიგნი ყოველი ერისათვის ნაციონალური სიამაყის საგანია და, რასაკვირველია, ეგეც ქართველებს უნდა დაგრჩეთო. ოლონდ, რათა ჩემი სიდედრი დავაშოშმინო, თუ შეიძლება, ცოტა ფული მაინც უბოძეთო. მე დავპირდი, წერა-კითხვის საზოგადოების წინაშე ვიშუამდგომლებ, დახმარება აღმოუჩინონ მეთქი. მართლაც მივწერე საზოგადოების ბიბლიოთეკა-მუზეუმის გამგეს – მაშინ დავით კარიჭაშვილი იყო – და მივეცით ხელნაწერის ყოფილ პატრონს 200 მანეთი.

71.

ერთი ნესტორ წერეთელი იყო, საჩხერელი დიდი თავადი და იმას ცოლად ჰყავდა გურიელის ქალი, სახელად პელაგია. ნესტორი გარდაიცვალა და მისი ქონება – მათ შორის, „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერი – მის ცოლ-შვილს და ნათესავებს დარჩა. ხელნაწერს თურმე ყდა ჰქონია გაფუჭებული და დედას უთხოვნია ვაჟიშვილებისათვის, გააკეთებინეთო. იმათაც წამოუღიათ თბილისში, ყდა მართლაც კარგი გაუკეთებიათ, ხავერდისა, მაგრამ მერე – ჩვენებური, თავადიშვილური დაუდევრობით – ეტლში

დარჩენიათ და დაუკარგავთ. მათ შემდეგ ის ეტლი უქირავებია ცნობილი ქართველი ვაჭრის ფორაქიშვილის ერთ ნოქარს... ის ნოქარიც ამდგარა და მიუტანია მენარმე დავით სარაჯიშვილისათვის, რომელსაც სამი თუმანი მიუცია ხელნაწერში. – ეს მაშინ, როდესაც იმ ხელნაწერში რამდენიმე ათეული საუცხოვო მინიატურა იყო და თითო მათგანი გვიღირდა ას მანეთად! ცოტა ხნის შემდეგ დავით სარაჯიშვილმა მიმინვია სადილად – კვირა დღე იყო, სტუმრები ჰყავდა. შევედი თუ არა, მომაგება ის ხელნაწერი: „აი, საშენო, საშენო!“ დავხედე, მოვკიდე ხელი და ვუთხარი: „ამას თან წავიღებ და გულმოდგინედ შევისწავლი მეთქი!“ „წაიღე, ოღონდ მალე დამიბრუნე, ბარონ დე-ბაის უნდა ვაჩუქო!“ „მაგრე არ უნდა მეთქი“, – გავიფიქრე გუნებაში და წამოვიღე შინ ის ხელნაწერი.

რამდენიც მომკითხა სარაჯიშვილმა, იმდენი ვუპასუხე, ჯერ კიდევ ვიკვლევ, არ მომითავენია მეთქი და ამასობაში ის ბარონი კიდევაც გაემგზავრა საქართველოდან. მერე თითონ დავით სარაჯიშვილიც წავიდა საზღვარგარეთ, მაგრამ სამაგიეროდ მისმა ცოლმა დამიწყო დროდადრო კაცის გზავნა – „ხელნაწერი დამიბრუნეო“. მეც ვუთვლიდი: „კი, ბატონო, მაგრამ ჯერ კიდევ არ შემისწავლია მეთქი“. მერე ვთქვი გუნებაში, ესენი, ჩანს, აღარ მომეშვებიან მეთქი, ავდექი და შევიტანე ხელნაწერი წერა-კითხვის საზოგადოების ბიბლიოთეკა-

მუზეუმში... აღწერე და მერე კიდევაც გამოვეცი „Описание“-ში.¹

ჩამოვიდა სარაჯიშვილი საზღვარგარეთიდან და ისევ მომკითხა ხელნაწერი. ცოდვას ვერ დავიდე კისერზე, ნამდვილი პატრიოტი კაცი იყო, მაგრამ – საკვირველია პირდაპირ! – აი, ასეთ რამეებს სჩადიოდა ხოლმე; რაღაცა ღვთის რისხვა იყო ჩვენს თავს! როცა მკითხა, რა უყავიო, ვუთხარი: „კაცო, ჩამოეხსენი ამ „ვეფხისტყაოსანს“, ვილაც გადამთიელს რომ გინდა მაინცდამაინც გაატანო, აქაო და ბარონიაო, აი, შენი სახელით შევწერე წერაკითხვის საზოგადოებას და კიდევაც გამოვეცი მეთქი“. თან ვაჩვენე ის „Описание“. იამა, შიგ რომ მისი სახელით იყო ხელნაწერი შეტანილი და გაეცინა, კარგიო!..

საზოგადოება დიდ პატივს კი მცემდა, მაგრამ ასეთი სახელიც მქონდა მოხვეჭილი: „ექვთიმე თაყაიშვილს თუ ჩაუვარდა ხელნაწერი, მერე მორჩა, დაკარგულიაო!“

ექვთიმე თაყაიშვილი

¹ იგულისხმება ე. თაყაიშვილის მიერ შედგენილი „Описание рукописей Общества распространения грамотности среди грузинского населения“ [„ქართველთა შორის წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ხელნაწერთა აღწერილობა“]. Т. 1-2. Кн. 1-8. Тифлис: 1904-1912. (შემდგ.)

72.

შევიტყვე, რომ ჩემს ნათესავს, მიხეილ ალექსანდრეს ძე ნაკაშიძეს, იმჟამად ერევნის გუბერნატორის თანაშემწეს, სოფელ იგდირში, ერთი სომხის სახლში ენახა და კიდევაც შეეძინა მისგან „ვეფხისტყაოსანი“. როგორც კი გავიგე ეს ამბავი, მაშინვე მივწერე, გამოეგზავნა ჩემთვის ხელნაწერი. გამოეგზავნით არ გამოუგზავნია, მაგრამ თბილისში რომ ჩამოვიდა, თითონ ჩამოიტანა... მითხრა, „რამდენ ხანსაც გინდა გქონდეს, ოღონდ კი სულ ნუ წამართმევ, ეს ჩემთვის სანუკვარი ნივთიაო; თორემ შენ ისეთი სახელი გაქვს, რომ ხელნაწერი თუ ჩაგივარდა ხელში, იმის წირვა გამოსულიაო“. მე ვუთხარი: „რაკი ეგრეთი სახელი მქონია, შენს ხელნაწერსაც, თუკი რამედ ვარგა, ბოლოს და ბოლოს ეგ ბედი უნდა ენიოს მეთქი“.

გაეცინა და, რა თქმა უნდა, დამიტოვა. არც კი მიკითხავს, თუ რა მიეცა ხელნაწერში. მის გარდაცვალებამდე ხელნაწერი ჩემთან იყო და მერე კი წერა-კითხვის საზოგადოების ბიბლიოთეკა-მუზეუმს გადავეცი – რასაკვირველია, მისი სახელით შევწირე. მის ქვრივს ამის გამო ჩემთვის საყვედური არ უთქვამს.

73.

1889 წლის 25 მარტს [წერა-კითხვის საზოგადოების] გამგეობამ გამართა სალიტერატურო-სამუსიკო საღამო... საღამო დაიწყო მელიტონ ბალანჩივაძის პოპურით, ამას მოჰყვა ლადო აღნიაშვილის გუნდის სიმღერები, ნიკო ერისთავის დეკლამაცია, გრიგოლ ვოლსკის მიერ საკუთარი ლექსის წაკითხვა, ვასო მაჩაბლისაგან ნიკო ბარათაშვილის „მერანისა“ და „ვპოვე ტაძარის“ წაკითხვა...

„საქმე მიდგა ილია ჭავჭავაძეზე, – წერს იაკობ გოგებაშვილი, – იგი გამოვიდა დინჯად, გაშალა კათედრაზე რვეული და დაიწყო კითხვა „ოთარაანთ ქვრივიდან“ გიორგის სიკვდილისა. ისეთი სიჩუმე ჩამოვარდა, რომ ზალაში ბუზის ფრენას გაიგონებდა კაცი. ეს ყურადღება კითხვის გათავეებამდის არ შესუსტებულა... მართალია, ილია დეკლამატორი არ არის, მაგრამ შემკულია ბუნებრივის ღირსებით: ხმა აქვს მუსიკალური, კილო შესაფერი, ლოგიკური ხმის აწევ-დანევა რიგზე მიჰყავს, გამომეტყველება და მოძრაობა პირისახისა შეესაბამება ნასაკითხის შინაარსს და საზოგადოდ მისი ხმა მკაფიოდ ჰხატავს ყოველს აზრსა და გრძნობასა...“

სოლომონ ხუციშვილი

ქმნ-კგ საზოგადოების სხდომა

74.

ილია ჭავჭავაძე უკანასკნელად [წერა-კითხვის] საზოგადოების საერთო კრებას დაესწრო 1906 წლის დეკემბერში. მან მწუხარედ გახსნა კრება და დამსწრეთ სთხოვა, ფეხზე ადგომით პატივი ეცათ შიო ჩიტაძის (კაზაკებმა გაუგმირეს გული 4 ივლისს) და ნიკო ხიზანიშვილის (ვილაცამ მოკლა პირადი ინტერესით რამდენიმე დღის წინ) ხსოვნისათვის.

ილიას რაღაც საქმე ჰქონდა თუ შეუძლოდ იყო და ამის შემდეგ კრება დასტოვა... სამგლოვიარო ამბის გახსენებით გამოეთხოვა ილია ჭავჭავაძე წერა-კითხვის საზოგადოებას და ვინ იფიქრებდა, რომ რამდენიმე თვის შემდეგ წინამურის ტრაგედია დატრიალდებოდა და მთელ საქართველოს საგლოვი გაუხდებოდა თვითონ მისი საშინელი დაღუპვა.

სამსონ ფირცხალავა

75.

1905 წლის 5 იელისს ილია ჭავჭავაძე წერს ანდერძს:

„მე, თავადი ილია გრიგოლის ძე ჭავჭავაძე, საღის გონებისა და მტკიცე მეხსიერებისა, ვინიცობაა მოვკვდე, ვაცხადებ ჩემს სურვილსა და ნებას:

რაც მე მეკუთვნის, მოძრავი და უძრავი ქონება, რანაირიც უნდა იყოს იგი და სადაც უნდა აღმოჩნდეს, სულ ყველაფერი სავსებით, რაც ჩემად იქნება მიჩნეული, ჩემის სიკვდილის შემდეგ მიანდერძებია სასარგებლოდ ჩემის მეუღლე კნეინა ოლლა თადეოზის ასულის ჭავჭავაძისათვის, ვიდრე იგი ცოცხალია, იმ პირობით, რომ კნეინას სიკვდილის შემდეგ მამაპაპეული ქონება გადავიდეს კანონიერი მემკვიდრეების ხელში, ხოლო კეთილშემდენილი ქონება, უძრავი და მოძრავი, გახდეს ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საკუთრებად“.

ინონოტეაძე ნახეხეძე ილია დე ილიენინოტეაძე ჯელო

76.

წ.-კ. საზოგადოების გამგეობის სხდომაზე აზრი გამოითქვა: ეთხოვათ ოლლა ჭავჭავაძისათვის – დაეთმო მას საზოგადოებისათვის საგურამოში მისი მამაპაპისეული მამული, სახელდობრ 286 დესეტინა მიწა, სამსართულიანი სახლი ბაღით, ვენახით, ცემენტის აუზით, წყაროთი და საოჯახო შენობებით. ამ მამულს 1908 წლის 6 ივლისისათვის 23 000 მანეთამდე ვალი ჰქონდა. მამულის ნაწილობრივი ლიკვიდაციის შედეგად „საზოგადოებას“ დარჩებოდა ილიას სახლი ქალაქში, სოფლის სახლი ბაღით, ვენახით და ტყით, დაახლოებით 164 დესეტინა...

ალექსანდრე ყიფშიძე და შიო დედაბრიშვილი [არაგვისპირელი] არტურ ლაისტთან ერთად გაემგზავრნენ ოლლა ჭავჭავაძესთან, რომელიც დაუყვენებლივ დათანხმდა, სათანადო აქტით გადაეცათავისი მამული საგურამოში წ.-კ. საზოგადოებისათვის.

77.

ქართველმა საზოგადოებამ დიდი ამბით იდღესასწაულა რაფიელ ერისთავის სალიტერატურო მოღვაწეობის 50 წლისთავი. 1895 წლის 20 ოქტომბრის სხდომაზე წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობამ დაადგინა: „სადაც დაბადებულია პოეტი და სადაც პირველი შთაბეჭდილება მიუღია, სადაც პოეტის ჭკუა-გონებას პირველად შეუსწავლია ქართველი კაცის ბუნება, დაარსდეს სახალხო სამკითხველო...“

შეიქმნა რაფიელ ერისთავის სახელის უკვდავსაყოფად ორი ფონდი: 1600 მან. რაოდენობით, ხოლო თვით რაფიელ ერისთავი ამ დროს იმდენად დიდ გაჭირვებას განიცდიდა, რომ იძულებული გამხდარა დახმარებისათვის წ.-კ. საზოგადოებისათვის მიემართა.

78.

გარდაცვალებამდე სამი თვით ადრე იაკობ გოგებაშვილმა შეადგინა ანდერძი:

„მე ქვემოთ ხელის მომწერი, იაკობ სიმონის ძე გოგებაშვილი, საღი გონებით და მტკიცე მეხსიერებით, ჩემი გარდაცვალების შემთხვევისათვის ვაცხადებ ჩემს შემდეგ ნება-სურვილს:

ქართულ და რუსულ ენებზე დაწერილ გამოუკლებლივ ყველა ჩემს სახელმძღვანელოსა და წიგნსა, აგრეთვე მრავალრიცხოვან ნახატ და საწერი დედნების კლიშეებსა, ლითოგრაფიულ ქვასა, რომელზედაც მოგრაფირებულია საქართველოს რუკა და წარმოადგენს „ბუნების კარის“ დანართს და ინახება მესხიევის ლითოგრაფიაში, ასევე ყველა ჩემს სტატიას, დაბეჭდილს ქართულსა და რუსულს პერიოდულ გამოცემებში, დაუმთავრებელი წიგნების, ჯერ დაუბეჭდავი სტატიების ხელნაწერებს, ჩემს ბიბლიოთეკას ვუანდერძებ კავკასიის სამეფისნაცვლოს ქართულ მოსახლეობას შორის „წერა-კითხვის გამავრცელებელ“ თბილისის საზოგადოებას. ამავე საზოგადოებას ვუანდერძებ მიწის ნაკვეთს ვერაზე თბილისში, ზომით 264 კვადრატულ საჟენს, რომელიც 1901 წელს ვიყიდე ნაფიც ვექილ ივანე სპირიდონის ძე ჯაბადარისაგან...

ამა ჩემის ანდერძის აღმასრულებლად ვნიშნავ: ფილიპე გაბრიელის ძე გოგიჩაიშვილს, ვალერიან ლე-

იაკობ გოგებაშვილი

ვანის ძე გუნიას, ნიკოლოზ იოსების ძე ლომაურს,
შიო ზაქარიას ძე დედაბრიშვილს და სოფრომ ზაქა-
რიას ძე მგალობლიშვილს.

1912 წელი, 14 მარტი".

79.

[1912 წლის] 31 მაისს საღამოთი იაკობმა მთხოვა ამომელო კამოდის უჯრიდან შეკვრა ქაღალდებისა და მითხრა: „მანდ არის ჩემი ანდერძი, დაჯექი და ხმამაღლა წამიკითხე...“

დავამთავრე თუ არა ანდერძის კითხვა, იაკობმა ამოიოხრა და მითხრა: „მოვრჩი ჩემი სამსახური ხალხის საქმისათვის, მისი სიკეთისათვის. რაც რჩება ჩემი სიკვდილის შემდეგ დიდი ნაწილი უნდა ხალხსავე მოხმარდეს... მხოლოდ ის მაფიქრებს, რომ წერა-კითხვის საზოგადოებამ კარგად მოუაროს ჩემს „დედა-ენას“ და გონიერულად მოიხმაროს მისი შემოსავალი. „დედა-ენა“ დიდი რამეა ჩვენი ერისათვის. მეფე ერეკლეც რომ გვყოლოდა, ეს სახელმძღვანელო ისეთივე იქნებოდა, როგორიც დავტოვე ამ ბოლო დროს“.

ეს იყო მისი უკანასკნელი სიტყვები. ამის შემდეგ იაკობს ჩაუვარდა ენა და იმავე დღეს, საღამოს 6 საათისათვის, სამუდამოდ დაჰხუჭა თვალი.

შალვა გოგებაშვილი

80.

აკაკი წერეთელმა 1912 წლის 7 ნოემბერს შეადგინა ანდერძი, რომლითაც სხეიტორის სახლსა და ეზოს ცოლ-შვილს უტოვებდა, შემდეგ კი წერა-კითხვის საზოგადოების ხელში უნდა გადასულიყო იმ პირობით, რომ იქ უნდა დაარსებულიყო ქალთა პროფესიული სკოლა. ვენახი აკაკიმ უანდერძა ქართულ საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას.

აკაკის ცოლ-შვილმა უარი განაცხადა თავის უფლებებზე...

ტროფიმე ხუნდაძე

გ. კაკაბაძე

81.

წ. კ. საზოგადოება ქართველთა კულტურული ცენტრი იყო. აქ მუდამ თავს იყრიდნენ ჩვენი მწერლები, არტისტები, საზოგადო მოღვაწეები, პედაგოგები. აკაკიც ხშირი სტუმარი იყო... მისი დანახვა ყველას გაგვახარებდა. წიგნებზე და ხელნაწერებზე

მუშაობდა ვინმე ან ახალ გაზეთს ათვალიერებდა, ან რაიმე საქმისთვის იყო მოსული, ან მაღაზიაში წიგნის ყიდვა უნდოდა, ყველა მაშინვე აკაკის შემოეხვეოდა გარშემო...

მისი სახე უნებურად იქცევდა ყურადღებას – ეს არ იყო ჩვეულებრივი მოკვდავის სახე. აკაკი, რაც ხანში შედიოდა, უფრო და უფრო მოგვაგონებდა ძველი ბერძნების ღმერთების და პოეტების ქანდაკებებს. მაგრამ განსაკუთრებით მიმზიდველი და მომხიბვლელი იყო მისი უბნობა და ენა. მისი ლაპარაკი იყო სადა, მარტივი, მოჩხრიალებდა წყაროსავით, ბუნებრივი დენით და ტკბილი მოსასმენი იყო, მიუხედავად იმისა, თუ რა შინაარსის იყო... იგი მუდამ პოეტი იყო, მხატვარი, შემოქმედი, ნახულს და გაგონილს თავისებურად მოკაზმავდა და მორთავდა. რისიმე დასამტკიცებლად მისი მთავარი არგუმენტი იყო სათანადო არაკის თხრობა, როგორც „სიბრძნე სიცრუის“ წიგნშია ან „ქილილა და დამანაში“.

მისი საუბრის საგანი უმთავრესად ის იყო, რაც არის მთელი მისი პოეზია – საქართველოს ბედი, მისი სიკეთე, თავისუფლება. მაგრამ უყვარდა ოხუნჯობაც, მეგობრული შარჟები, ცოტა კბილის გაკვრა. არავის მოერიდებოდა – არც თავისიანს, არც მეგობარს.

სამსონ ფირცხალავა

82.

როგორც ქუთაისში, ისე აქაც [თბილისში] აკაკის მუდმივი ბინა არ ჰქონდა: ხან ერთ სასტუმროში ცხოვრობდა, ხან – მეორეში. სამსახური თავის დღეში არა ჰქონია, მაშასადამე, მისთვის არც ჯამაგირი არსებობდა. ცოტა შემოსავალს იღებდა თავისი [სხვიტორის] მამულიდან და ყოველთვის უფულოდ იყო...

ერთხელ მას ქუთაისის სათავადაზნაურო ბანკმა პენსია დაუნიშნა და თანხა წერა-კითხვის საზოგადოებას გადასცა, რომ ყოველთვიურად ეძლიათ განსაზღვრული რაოდენობით. ამან უხერხულ მდგომარეობაში ჩააყენა საზოგადოება და მისი ხაზინადარი. აკაკი თხოულობდა ბევრ ფულს, ისინი არ აძლევდნენ განსაზღვრული თანხის მეტს. იყო ერთი მითქმა-მოთქმა. აკაკი ამბობდა: მე არაფერს არ მაძლევენ, ჩემს მაგიერ სხვები აწერენ ხელს და მათ მიაქვთო. ამას, რასაკვირველია, არავინ არ იჯერებდა, ვინაიდან დავით კარიჭაშვილი, რომელიც მაშინ განაგებდა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საქმეებს, უაღრესად პატიოსანი კაცი იყო და, თუ ვინმე ეტყოდა დავითს, რომ აკაკი ამბობს – არაფერს მაძლევენო, ისიც მთქმელს ხელწერილებს უჩვენებდა და აკაკის კი საყვედურს სრულიადაც არ ეუბნებოდა...

ბოლოს იაკობ გოგებაშვილს სთხოვეს, რომ მას მიეღო თავისთავზე ამ ფულების გამოზოგვა აკაკისთვის. გოგებაშვილი დიდ უარზე იყო, მაგრამ მერმე სთქვა: მე დავეთანხმები, თუ ექვთიმე თაყაიშვილი შემომიერთდებაო. მე ვუთხარი იაკობს: ჩვენც კარიჭაშვილის ამბავი მოგველის-მეთქი. – რა ვქნათ, უნდა გადავიტანოთო, – მითხრა და ორივე დავეთანხმდით; ერთხანს ვუძღვებოდით ამ საქმეს. ჩვენ მაინცდამაინც არ შევუწუხებოვართ აკაკის...

ექვთიმე თაყაიშვილი

83.

ერთხელ აკაკიმ წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობა სამედიკატორო სასამართლოში გაიწვია („ჩვენს შორის არსებულ უთანხმოების გასარკვევადო“). გამგეობამ უპასუხა: ჩვენ თქვენთან სადავო არაფერი არ გვაქვსო. რასაკვირველია, ისეთი დაწესებულება, როგორიც ნ. კ. საზოგადოება იყო, როგორ იკადრებდა რაიმე უწესობას ანგარიშებში, ნამეტურ როგორ კადრებდა ამას აკაკის. მაგრამ უსიამოვნება არ უნდა მივანეროთ აკაკის სიავეს. აკაკი ფულის უანგარო მხარჯველი იყო, ბავშვი ნამდვილი. იმას რომ ყოველთვიურად ათასი მანეთი, ხუთი, ათი ათასი შემოსავალი ჰქონოდა, მისი ჯიბე ძალიან ხშირად მაინც ცარიელი იქნებოდა.

გავიხსენებ ამ შემთხვევასაც: ერთ დილას ადრე აკაკი შემოვიდა ნ. კ. საზოგადოების კანცელარიაში და საიდუმლოდ მითხრა: ძალიან მესაჭიროება და ასი მანეთი უნდა მასესხოო. პირადად მე ეს ფული არ მქონდა, მაგრამ უარის თქმა როგორ შემეძლო. გავაღე ყუთი და „საზოგადოების“ ფულიდან მაშინვე ჩავუთვალე ასი მანეთი. თუ დამიბრუნებდა, ხომ კარგი, თუ ვერა, ჩემი ჯამაგირიდან დაეფარავდი ნაწილ-ნაწილად. საბედნიეროდ, მეორე დღეს ადრე შემოვიდა აკაკი მხიარულ გუნებაზე და სესხი დამიბრუნა.

84.

1884 წლის ოქტომბრის პირველს ჩვენ დავესწარიტ [წერა-კითხვის საზოგადოების მიერ დაარსებულ] სოფელ ხელთუბნის სკოლის კურთხევას. ხალხი ბლომად იყო... სტუმართა შორის ერია ჩვენი პოეტი აკაკი. მან დაუწყო საუბარი ხალხს, რომელიც კარგა მოზრდილს სკოლის დარბაზში ვერ ეტეოდა და კარებთან და ფანჯრებთან იყო შეჯგუფული:

„ეს ჩვენი პატარა ქვეყანა ყოვლიფრით სრულია, რომ ამასაც ერთი ჭირი არ ადგეს ხოლმე: მას არც ერთხელ მოსვენება არა ჰქონია; მიტომ, რომ მშვენიერი არის, ყველას მაგისი ხელში ჩაგდება ჰსურდა. მაგრამ ნათელი მათ საფლავს, რომ ჩვენ მამა-პაპებს თავი გამოუდვიათ და არავისთვის დაუნებებიათ... თვით აი ეს ადგილიც, რომელზედაც ახლა ჩვენ ვდგევართ, შეიძლება მათის ნმინდა სისხლით იყოს მორწყული!.. დიად, ტანჯვით შესწირეს თავი ჩვენს ქვეყანას, მაგრამ დაიცვეს თავისი ეროვნება...

დღეს სულ სხვა დრო გვიდგას: გარეშე მტერი აღარა გვყავს, მაგრამ... იმ ძველ მტრებზე ეს ახალი მტერი უფრო საშიში და საფრთხილოა. ცხად მტერს, პირდაპირ მომავალს, შეუპოვრად მიეგებები, მაგრამ რა უნდა უყო უჩინარ მტერს, რომელზედაც თვალი ახვეული აქვს. ეს უჩინარი მტერი არის უმეცრება და უსწავლელობა. – ხომ

ხედავთ, რა გემართებათ დღეს: გიყვარსთ თქვენი მინა-წყალი და ვერ უვლით! შრომობთ და ბარაქა არ არის! გინდათ, რომ თქვენს თავს მოუაროთ, პატივი სცეთ და არ შეგიძლიათ!.. თუ გინდათ, რომ თქვენს შვილებსაც თქვენისთანა დღე არ ადგეს, ამ სასწავლებელს მოსჭიდეთ ხელი, ეს არის ერთადერთი თქვენი გამომხსნელი, აქ გამოზარდეთ შვილები და ისინიც სიყვარულით მოგიხსენებენ...

კიდევ ერთი სიტყვა!.. დღესაც არიან ჩვენში მისთანები, რომ სხვა-და-სხვა რჯულზედ დგანან და ერთმანეთის ძმები აღარ ჰგონიათ თავი... თქვენ ხომ ერთის ქვეყნის შვილები ხართ? ერთის მინა-წყლით ნაკვები!.. ერთი ენა გაქვსთ, ერთი ზნე და ერთი ჩვეულება. თქვენს მამებსაც ჭირი და ლხინი ერთი უნახავსთ და თქვენც ერთნი უნდა იყოთ. ამგვარად თქვენი დამრიგებელი და შემაგნებელი უნდა იქნენ ამნაირი სასწავლებლები. და თქვენც, ჩემო ძმებო, ვალდებული ხართ, რომ ყური დაუგდოთ და გულწრფელად მოუსმინოთ!..“

აკაკის ლაპარაკი, გამთბარი გრძნობით და სავსე აზრითა და მნიშვნელობით, ღრმა შთაბეჭდილებას ახდენდა მსმენელებზე. „ეს კარგი ჩაგონება იყო“, – ამბობდნენ გლეხები, როცა აკაკიმ დაასრულა თავისი მადლიანი და გონიერი სიტყვა.

„დროება“, 3 ოქტომბერი, 1884, №212;

4 ოქტომბერი, 1884, №213.

85.

1893 წელს ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ინიციატივითა და ხარჯით ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტი სამშობლოში ჩამოასვენეს:

„კვირა დილას, 25 აპრილს, დიდძალმა ხალხმა მოიყარა თავი ტფილისის რკინის გზის ვაგზალზე, საცა მოელოდნენ ნ. ბარათაშვილის ნეშტს განჯიდან. ვაგზლის არემარესა და თვით მისასვლელ მოედანზე ჭედვა იყო, იმოდენა საზოგადოებას მოეკრიბა თავი. რკინის გზის ბაქანზე იდგა შემოსილი ყოვლად სამღვდელო ეპისკოპოსი ალექსანდრე არქიმანდრიტებითა და სამღვდელოებით. აქვე იყვნენ წარმომადგენელნი ქართველ ინტელიგენციისა და მაღალის საზოგადოებისა, თავად-აზნაურთა წინამძღოლნი, დეპუტაციები სხვა-და-სხვა ქალაქებისა და დაწესებულებათა გვირგვინებითა...

9½ საათზე მოვიდა მატარებელი და ვაგონიდან გადმოასვენეს კუბო ძვირფასის ნეშტით... ნეშტი

ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტის გადმოსვენება თბილისში

გამოასვენეს ვაგზლიდამ სამგლოვიარო „წმიდაო ღმერთო“-ს გალობითა. აქ, ვაგზალთან, ამოდენა ხალხმა მუხლი მოიდრიკა. შემდეგ ეს აუარებელი და ზღვა ხალხი დაიძრა და გაემართა დიდუბისკენ.¹ ამფიონი შემკული იყო ძვირფასის სხვა-და-სხვა გვარის გვირგვინებით. კუბო ხელში ეჭირათ: ხან ქალებს, ხან ახალგაზრდობას, ხან ნათესავენებსა და ისე მიასვენებდნენ. გზა-გზა რამდენიმე ხორო გალობდა... როცა ლიტანია მიუახლოვდა ეკკლესიას, ხალხმა კვლავ მოიდრიკა მუხლი.

ფოტოგრაფმა რამდენჯერმე გადაიღო სურათი პროცესიისა. წირვის გათაეების შემდეგ საფლავზე გარდახდილ იქმნა მცირე პანაშვიდი და წარმოითქვა რამდენიმე გრძნობიერი სიტყვა. სიტყვები და ლექსები წარმოსთქვეს: აკაკი წერეთელმა, ილ. ჭავჭავაძემ, ნ. ორბელიანისამ, ქუთაისის ქალაქის მოურავმა ლოლუამ, ქუთაისის დეპუტატმა დ. ბაქრაძემ, გ. წერეთელმა, სომეხთა ახალგაზრდა პოეტმა თუმანიანმა, ბიძინა ჩოლოყაშვილმა და სხვ.“

„ივერია“, 27 აპრილია, 1893, №86.

¹ განჯიდან ჩამოსვენებული ნეშტი ნიკოლოზ ბარათაშვილისა დიდუბის ეკლესიის გალავანში (ამჟამად დიდუბის პანთეონი) დაკრძალეს. მთაწმინდაზე გადაასვენეს 1938 წელს. (შემდგ.)

86.

1904 წლის 26 ივლისს ნერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობამ მიმართვა მიიღო:

„ხელმოკლეობის გამო იძულებული ვარ მივმართო და ვსთხოვო გამგეობას, რომ მან იკისროს და გამოსცეს ქართული „რომანსი“ ქართულ სახალხო ჰანგზედ დაწერილი ჩემგნით, და ხელოვნურად შემუშავებული ფორტეპიანოს აკომპანემენტით დიმ. თუმანიშვილის ლექსზედ, და ნათარგმნი რუსულად კნეინა სოფიო ვასილის ასული ამირაჯიბის მიერ... ეს ის რომანსი არის, რომელიც შეასრულა ბატონმა ევლახიშვილმა ორკესტრის აკომპანემენტით გავლილ 1903 წლის 18 დეკემბერს ქართველთა შორის ნერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მიერ გამართულ კონცერტზე.

იმედი მაქვს, რომ გამგეობა უყურადღებოდ არ დასტოვებს ზემოხსენებულს ჩემს თხოვნას, და ამითი ერთ ნაწარმოებს კიდევ შესძენს ქართულ სამუსიკო ლიტერატურას. ეს სიმღერა იქნება პირველი ცდა, როგორც სახალხო ჰანგი, ხელოვნურად შემუშავებული, მუსიკალური ფორმით“.¹

ზაქარია პეტრეს ძე ფალიაშვილი

¹ მინანერი მიმართვაზე: „გამოიცეს და დაიხარჯოს ამისთვის არა უმეტეს 60 მან.“ (შემდგ.)

აკაკი წერეთელი და ილია ჭავჭავაძე

87.

1907 წლის 8 სექტემბერს, როცა ილია ჭავჭავაძის ცხედარი ტფილისში შემოასვენეს, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების სადგომი ქუჩის მხრიდან ძაძით იყო შემოსილი. შუა ადგილას განსვენებული მგოსნის სურათი ეკიდა, სამგლოვიარო არშია შემოვლებული...

[9 სექტემბერს] სამგლოვიარო პროცესიამ სიონის ტაძრიდან გაიარა სიონის ქუჩა. ერევნის მოედანზე

ზღვა ხალხი გაიშალა. აქ ძაძვებში შემოსილი წერა-კითხვის საზოგადოების სადგომიდან გადმოდგა რამდენიმე კაცის დახმარებით შეუძლოდ მყოფი მხცოვანი აკაკი წერეთელი და განსვენებულს ილიას გამოსათხოვარის სიტყვით მიმართა. ავთ-მყოფობისაგან დასუსტებული მგოსანი ძლივს ლა-პარაკობდა, მაგრამ როგორც მისი სიტყვები გაი-გონეს, ქვითინი და ტირილი გაისმა. სიტყვა აკაკიმ ქვითინით დაათავა... მამადავითზე [წერა-კითხვის საზოგადოების სახელით] სიტყვა წარმოთქვა ნიკო ცხვედაძემ:

„როდესაც შავმა ბედმა მოგვაშორა დაუვინყარი ღიმიტრი ყიფიანი, რომელიც აგრეთვე აქ განისვენებს და მისი ძეგლი დაჰყურებს ჩვენს გამოუთქმელს მწუხარებას, „საზოგადოებას“ დიდი დაბრკოლებანი ელობებოდა წინ და ჩვენი ილია ხმარობდა თავის მძლავრ ძალას, დაეთრგუნა ეს დაბრკოლებანი...

ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობა მუხლ მოდრეკილი და გულდაკოდილი გეთხოვება შენ, გეთხოვება და ფიცს გაძლევს, რომ შენგან ამორჩეულ გზას არა დროს არ გადაუხვევს...”

კრებული „ილია ჭავჭავაძის სიკვდილი და დასაფლავება“ (თბილისი: 1907)

88.

წერა-კითხვის საზოგადოებამ ითავა ილიას ძეგლის დადგმის საქმე. 1908 წლის თებერვალში გამგეობამ ილიას ძეგლის პროექტი დაუკვეთა მოქანდაკე იაკობ ნიკოლაძეს, რომელიც მაშინ პარიზიდან ახლადდაბრუნებული იყო... 1913 წლის 5 მაისს მოხდა ძეგლის კურთხევა... მთანმინდის გზაზე დილის 8 საათიდან 4 საათამდე ხალხი უწყვეტ ნაკადად მიედინებოდა.

დავით კლდიაშვილმა მუხლი მოიდრიკა ძეგლის წინ და ქვითინით წარმოსთქვა: „დიდებულო ქართველო, კაცთმოყვარეობით გულ-ალესილო ადამიანო, როცა შენი ძვირფასი სამშობლოს ბეჩავი მდგომარეობით დამწუხრებული ეკითხებოდი მას „მამულო საყვარელო, შენ როსლა აყვავდები?“ – რას წარმოიდგენდი, რომ შენი მამულის ასაყვავებლად თურმე შენ უნდა შენირულყოფილიყავი მსხვერპლად და კიდევ შეგიწირა მამულმა...”

ლამარა გოდერიძე

89.

1910 წელს [წერა-კითხვის საზოგადოების] ბიბლიოთეკა და ხელნაწერები სასახლის ქუჩიდან, ე. წ. არწრუნისეული ქარვასლიდან (ახლა იმ ქარვასლის ადგილზე, რუსთაველის პროსპექტის დასაწყისში, დგას უნივერსალური მალაზიისა¹ და გრიბოედოვის სახელობის თეატრის შენობა) გადაიტანეს ქართულ სათაეადაზნაურო გიმნაზიაში (ახლანდელი უნივერსიტეტის შენობა, ვაკეში). გიმნაზიის მაშინდელმა დირექტორმა, ალექსანდრე მდივანმა, წიგნებსა და ხელნაწერებს ორი დარბაზი დაუთმო. ასე რომ არ მომხდარიყო, ხელნაწერები და ბიბლიოთეკა სრულიად დაიღუპებოდა, რადგან 1914 წელს ცეცხლმა გაანადგურა „საზოგადოების“ სადგომი, ქართული წიგნის მალაზია თავისი საწყობით და ქართული თეატრი.

სოლომონ ხუციშვილი

¹ ამჟამად საეაჭრო კომპლექსი „გალერია თბილისი“.

(შემდგ.)

90.

1912 წელს სოციალ-დემოკრატებმა დაიწყეს აქტიური მონაწილეობის მიღება „საზოგადოების“ საანგარიშო წლიურ კრებაზე. – სოციალ-დემოკრატი დავით სართიშვილი თავის ვრცელ სიტყვებში განსაკუთრებით მოითხოვდა გამოცვლილიყო „საზოგადოების“ წესდების ერთი მუხლი, რომელიც წლიურ საწევრო გადასახადს სამი მანეთით განსაზღვრავდა...

რამდენიმე წელიწადს გრძელდებოდა ბრძოლა ამ თითქმის უმნიშვნელო საკითხის გამო. სოციალ-დემოკრატების განზრახვა ცხადი იყო: მათ სურდათ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება მასობრივ საზოგადოებად გადაექციათ და ამ ნია-

დაგზე თავისი ბატონობა აქაც განემტკიცებინათ. მაგრამ, ვინაიდან სოციალ-დემოკრატები თავისი კალმით, სიტყვით და ტაქტიკით აშკარად ამჟღავნებდნენ, უარყოფას თუ არა, საგრძნობ ინდიფერენტობას ეროვნული საკითხისადმი (ყველას ახსოვდა მათი თქმა: „ჩემი სამშობლო ენა ის არის, რომელიც ბირჟაზე ბატონობს“), ამისთვის ყველა ის, ვინც ეროვნულ საკითხს პირველ რიგში აყენებდა, წინააღმდეგი იყო მათი გაბატონებისა ისეთს „საზოგადოებაში“, როგორიც იყო წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება.

ამ პარტიამ მოაწყო მუშების გრანდიოზული თავმოყრა და გამოსვლა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ერთ-ერთ წლიურ კრებაზე. ნიკო ელიაშვილს მეთაურობით მოზღვავებულმა მუშებმა გადამწყვეტი იერიში მიიტანეს „საზოგადოების“ გამგეობაზე, გაიყვანეს საკითხი სამი მანეთის ერთ მანეთად შეცვლის შესახებ. მასობრივად ჩაენერნენ საზოგადოების წევრებად... მიუხედავად გამარჯვებისა, სოციალ-დემოკრატებმა გამგეობის შემადგენლობაში მხოლოდ სამი წევრი გაიყვანეს... ზოგიერთის შიში: ვაი თუ ქმნ-კ გამავრცელებელი საზოგადოება ბრძოლის, კინკლაობის მოედნად გახდეს და ამითი მას მისი ძირითადი მიზან-დანიშნულება დაეკარგოსო, – არ გამართლდა.

91.

1912 წლის ზაფხულს ქალაქ სამარაში გარდაიცვალა პროფესორი ალექსანდრე ხახანაშვილი, რომელსაც ნაღდი ფული დარჩა 51 821 მან. 79 კაპ. და 6 326 სარგებლიანი ქალაღდი. ამ თანხიდან დაახლოებით 13 000 მანეთი ხახანაშვილს უანდერძებია თავის ნათესავეებისა და მახლობლებისათვის, დანარჩენი თანხა კი, დაახლოებით 45 000 მანეთი – წერა-კითხვის საზოგადოებისათვის.

ნაანდერძევიდან წ.-კ. საზოგადოების სახელზე შემოტანილ იქნა 59 900 მანეთი. ქალაქ სამარიდან განსვენებულის ჩამოსვენებისა და დაკრძალვის ხარჯების გამოკლებით წ.-კ საზოგადოებას ალექსანდრე ხახანაშვილის ნაანდერძევი თანხიდან დარჩა 45 689 მან., 81 კაპ.

ტროფიმე ხუნდაძე

92.

გიორგი დავითის ძე ქართველიშვილი მით არის პატივსაცემი და სამაგალითო კაცი ქართველ ვაჭრებში, რომ მან პატარა და ხელმოკლე მოვაჭრედგან, რომელსაც არც ერთს სასწავლებელში არ მიეღო განათლება, შექმნა ისეთი საქმე ვაჭრობით და იჯარადრობით, რომ მთელს კავკასიაში სახელი გაითქვა ვითარცა დიდად გამჭრიახმა და ფხიზელმა ფინანსისტმა და მასთანვე დიდი სიყვარული ჰქონდა

„ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დამდგენი კომისიის
სხდომა. კარიკატურა ჟურნალიდან „ფალანგა“.

ყოველი ქართული საზოგადო საქმეებისა და უფრო
კი ქართული ლიტერატურისა...

გიორგი ქართველიშვილი იყო გამგეობის წევრათ
და ხაზინადრათ წერა-კითხვის საზოგადოებისა და
ათას ორასი თუმანი მოახმარა „ვეფხისტყაოსნის“
მხატვრობით დაბეჭდვას, რომლის ძვირფასი გამო-
ცემა შესწირა იმავე წერა-კითხვის საზოგადოებას.

„საქართველოს კალენდარი“, 1903.

93.

1914 წელს გერმანიის ქალაქ მაინცში საბეჭდი მანქანის გამომგონებლის იოჰან გუტენბერგის 500 წლისთავის აღსანიშნავად წიგნის მსოფლიო გამოფენა მოეწყო... ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ გადანყვიტა გუტენბერგის მსოფლიო წიგნის გამოფენაზე საქართველოს სახელით გაეგზავნა შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ [გიორგი] ქართველიშვილისეული გამოცემა.

ქალაქ მაინცის გამოფენაზე სხვა მრავალ მდიდრულად დაბეჭდილ გამოცემასთან ერთად „ვეფხისტყაოსანიც“ ბრწყინავდა... ნ-კ გამავრცელებელი საზოგადოების სახელზე ასეთი შინაარსის წერილი მოვიდა:

„თქვენ თქვენი უმშვენიერესი საჩუქრით მეტად ღირსეული პატივი ეცით გუტენბერგის დღესასწაულს და გუტენბერგის მუზეუმს. მიიღეთ უმხურვალესი მადლობა თქვენი მშვენიერი საჩუქრისათვის, რომელიც სასახელოა ქართული სტამბისათვის და რომელიც თქვენი მაღალი ხელოვნების ნიშნად დარჩება სამუდამოდ გუტენბერგის

„ვეფხისტყაოსნის“ ქართველიშვილისეული გამოცემა

ქალაქში. ეს მშვენიერი ნაწარმოები ჯერ ჩვენს დიდ გამოფენას დაამშვენებს, შემდეგ იგი გახდება გუტენბერგის მუზეუმის მშვენება. უგულწრფელესი პატივისცემით, მაინცის ქალაქის ბურგომისტრი, დოქტორი ჰასნერი“.

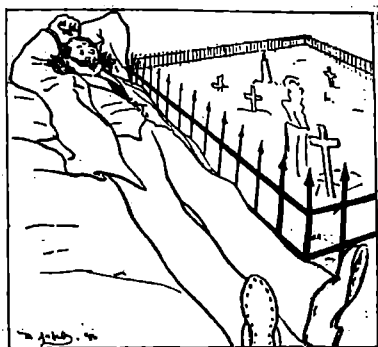
თენგიზ ჩხიტუნიძე

94.

„წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ზრუნვის შედეგად, ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა უკვდავყოფის მიზნით, დიდუბის ეკლესიის გალავანში შეიქმნა პანთეონი. საამისო მიწის ნაკვეთის შეძენაზე, თანხების შეგროვებაზე ხშირად იყო მსჯელობა 1915-1920 წლებში. იმდენად პატარა ყოფილა მიწის ნაკვეთი, რომ იუმორისტულმა ჟურნალმა „ეშმაკის მათრახმა“ დაბეჭდა კარიკატურა: [კომპოზიტორი] კოტე ფოცხვერაშვილი (იგი მაღალი კაცი იყო) წევს და თავი და ფეხები პანთეონის გარეთ დარჩენია.

პანთეონი მაინც მოეწყო.

სოლომონ ხუციშვილი

კოტე ფოცხვერაშვილი (კარიკატურა)

95.

ქართველ მოწინავე ინტელიგენციას კარგად ჰქონდა შეგნებული პოლიტიკური სიტუაცია, რუსული მონარქიული წყობილების ზრახვები მცირე ერთა, მათ შორის, ქართველთა მიმართ, მას გათვალისწინებული ჰქონდა 70-80-იანი წლების რეაქცია, მიმართული ეროვნული თვითგამორკვევის წინააღმდეგ. სწორედ მას დაუპირისპირდა „საზოგადოება“ თავისი შინაარსით, იდეით, პრაქტიკული საქმიანობით, შესანიშნავ ქართველ მოღვაწეთა საქმიანობით, რომელთაც წარმართავდნენ დიმიტრი ყიფიანი და ილია ჭავჭავაძე...

აღსანიშნავია, რომ „საზოგადოების“ *თავმჯდომარეს* და *გამგეობის წევრებს* არასოდეს არ მიუღიათ რაიმე მატერიალური თუ ფინანსური ანაზღაურება იმ მუშაობისათვის, რაც ათეული წლების განმავლობაში გრძელდებოდა. ყველა შრომობდა სრულიად უანგაროდ, რადგანაც ეს იყო ქართველი ერის სასარგებლოდ და საკეთილდღეოდ მიმართული მოღვაწეობა.

96.

1922 წლის ივნისიდან ახალი წესდებით წერა-კითხვის საზოგადოებას ეწოდა „წიგნების გამომცემელი და გამავრცელებელი საზოგადოება, ნაცვლად წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა“. 1925 წლის დეკემბრიდან, განათლების კომისარიატის განკარგულების თანახმად, საზოგადოების სახელწოდებას ჩამოსცილდა სიტყვები: „ნაცვლად წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა“. ამიერიდან საზოგადოების მთავარ ამოცანას მხოლოდ საგამომცემლო საქმიანობა შეადგენდა... 1926 წლის 26 დეკემბერს საზოგადოების კრებამ მოისმინა გამგეობის მოხსენება წერა-კითხვის საზოგადოების საქმეთა ლიკვიდაციის შესახებ.

1927 წლის 31 იანვარს განათლების სახელმწიფო კომისარიატის კოლეგიის სხდომამ გამოიტანა დადგენილება: „წიგნების გამომცემელი და გამავრცელებელი საზოგადოების“ სალიკვიდაციოდ არჩეული კომისიის აქტი საზოგადოების ლიკვიდაციის შესახებ დამტკიცებულ იქნეს. ქონება გადაეცეს საქართველოს მწერალთა კავშირს“.

97.

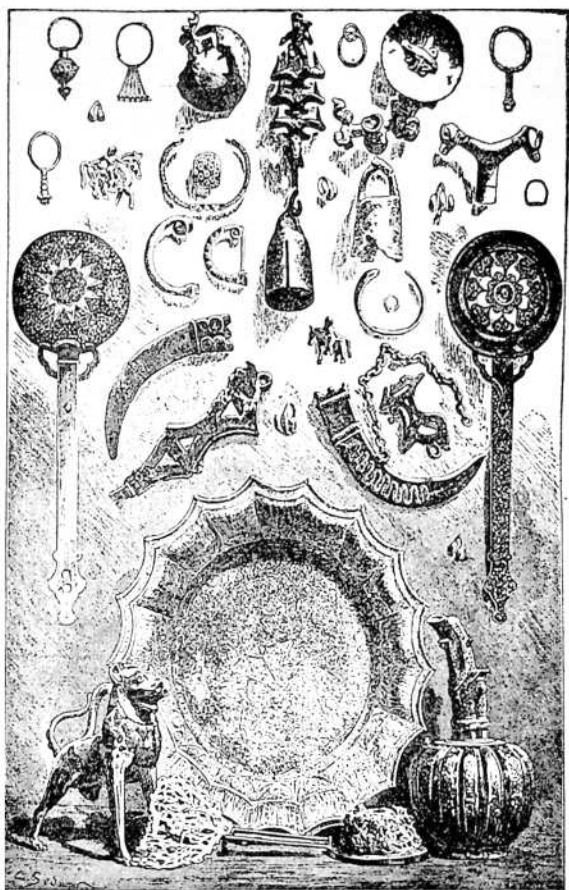
1925 წლის დეკემბერში განათლების კომისარიატის დადგენილებით ნ.-კ. საზოგადოების წიგნთსაცავი, მუზეუმი და არქივი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს გადაეცა. 1926 წლის თარიღით ივანე ჯავახიშვილი მადლობას უძღვნის გამგეობას წიგნთსაცავ-მუზეუმის უნივერსიტეტისათვის გადაცემის გამო...

არ არის ინტერესს მოკლებული, თუ რა განძი მიიღო უნივერსიტეტმა ნ.-კ. საზოგადოებისაგან:

1. ხელნაწერი წიგნები	2 214 ცალი
2. სიგელ-გუჯრები და სხვა დოკუმენტები	1 600
3. ქართული ნაბეჭდი წიგნები	5 286
4. რუსულსა და სხვა ენებზე ნაბეჭდი წიგნები	6 348

სამუზეუმო ნივთები:

1. ისტორიულ-არქეოლოგიური	851
2. ეთნოგრაფიული	199
3. ნუმიზმატიკური	5 518
4. მხატვრული სურათი	155
5. ფოტოგრაფიული სურათი	3 303

ქმნ-კვ საზოგადოების მუზეუმის ექსპონატები

98.

1925 წლის დეკემბერში „ნერა-კითხვის საზოგადოების“ ნიგნსაცავი-მუზეუმი და არქივი თბილისის უნივერსიტეტს გადაეცა... უნივერსიტეტში საზოგადოების ნიგნსაცავი ორ ოთახში იყო განთავსებული. ფონდი თავისი სამკითხველოთი ცალკე იყო გამოყოფილი, მუზეუმი – ცალკე. გახშირდა ნიგნების დაკარგვის ფაქტები: იოსებ გრიშაშვილმა ბიბლიოთეკის ბეჭდიანი ნიგნები ბაზრობაზე შეისყიდა და უნივერსიტეტში მიიტანა. – „სანამ მე ცოცხალი ვარ, ამ საზოგადოების ნიგნი არ დაეკარგება ქართველ ხალხსო“, – უთქვამს პოეტს.

ლევან თაქთაქიშვილი

99.

ნერა-კითხვის გამაერცელებელი საზოგადოების უკანასკნელ თაემჯდომარეს, იასონ ღორთქიფანიძეს, თავის „დღიურში“ ჩაუნერია:

„1926 წლის 12 იანვარი. „ქართული ნიგნის გამომცემელი და გამაერცელებელი საზოგადოების“ (ყოფ. „ნერა-კითხვის“) წესდება დამტკიცებულია, მაგრამ აქამდე რეგისტრაციაში არ არის გატარე-

იასონ ლორთქიფანიძე

ბული. უკმაყოფილებას იწვევს ის გარემოება, რომ ჩვენ ხანდახან ვაცხადებთ ჩვენს ფირმას [ორგანიზაციას] ისე, როგორც ის დამტკიცებულია: „ქართული წიგნის გამომცემელი და გამავრცელებელი საზოგადოება“ (ყოფილი „წერა-კითხვის საზოგადოება“). ეს უკანასკნელი ნაწილი ჩვენი ფირმისა არ მოსწონთ... არ ვიცი, როგორ გათავდება ეს საქმე. ჩვენი წესდება და ყველა საბუთები კიდევ მოუთხოვიათ შინაგან საქმეთა კომისარიატისაგან განსახილველად სხვა დაწესებულებაში. მე მგონი, მოგვიხდება ამ საზოგადოების დახურვა.

ჩვენს ქვეყანას მტრის მეტი ვინ უნახავს...”

100.

1927 წლის ივნისამდე მიმდინარეობდა ანგარიშ-სწორება „საზოგადოების“ ლიკვიდაციის დადგენილების საფუძველზე. „საზოგადოების“ უკანასკნელი აქტი იყო ილია ჭავჭავაძის მეუღლის – ოლღა თადეოზ გურამიშვილის ასულის დამკრძალავი კომიტეტის შექმნა. ილია ჭავჭავაძის ქერივი მთანმინდაზე, მეუღლის გვერდით, დაასაფლავეს, მისი ნაქონი ნიუთები კი მუზეუმს გადაეცა.

ეს იყო 1927 წლის 24 აპრილს. ამავე წლის ივნისის 21-23 რიცხვებში დაინერა „საზოგადოების“ სალიკვიდაციო აქტი... ამით დასრულდა „საზოგადოების“ შინაარსიანი და მრავალ ვნებათაღელვის შემცველი ქართული კულტურულ-საგანმანათლებლო ორგანიზაციის არსებობა, რომელიც ჩვენი ქვეყნის კულტურის ისტორიაში, ქართული ინტელიგენციის მატრიანეში დარჩა სახელწოდებით:

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“.

სოლომონ ხუციშვილი

**ნიმუში შესული „აგაბი“ ამოღებულია
შემდეგი აუზლიკაციებიდან,
გამოცემაებიდან და საარქივო ფონდიდან:**

ალხაზიშვილი ილია. ახალქალაქი (ჯგერხეთი). 23 აპრილს. „დროება“, 29 აპრილი, 1882, №87.

ბოცვაძე იოსებ. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ისტორიისათვის // ი. ბოცვაძე. პრესა და მწერლობა. თბილისი: 1976.

გერსამია ილარიონ. წერილი რედაქტორთან (დ. ლაილამი, 16 მარტს). „დროება“, 27 მარტი, 1884, №68.

გოგებაშვილი იაკობ. ანდერძი. // ი. გოგებაშვილი. რჩეული თხზულებანი (ხუთ ტომად). ტ. III. თბილისი: 1990.

გოგებაშვილი იაკობ. როგორ დაარსდა „წერა-კითხვის საზოგადოება“ // ი. გოგებაშვილი. რჩეული თხზულებანი (ხუთ ტომად). ტ. III. თბილისი: 1990.

გოგებაშვილი შალვა. მოგონებანი ბიძაჩემის – იაკობ გოგებაშვილის ცხოვრებიდან. // იაკობის სამრეკლო. შემდგენლები: ჯ. თითმერია, ზ. ჩილაჩავა. თბილისი: 1990.

გოდერიძე ლმარა. კულტურულ-საგანმანათლებლო მოძრაობა საქართველოში მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში (ქართული თეიტმოქმედი საზოგადოებები). თბილისი: 2005.

გოდერიძე ლმარა. მასალები წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ისტორიისათვის (1879-1900). „საისტორიო მოამბე“. [ტ.] 37-38. 1978.

გოდერიძე ლმარა. მასალები წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ისტორიისათვის (1901-1920). „საისტორიო მოამბე“. [ტ.] 41-42. 1980.

გულისაშვილი ზაქარია. საჭირო სამართალი გომარეთის სკოლაზე (წერა-კითხვის საზოგადოებაზედ ატეხილ ბაასის გამო). „ივერია“, 2 დეკემბერი, 1901, №262.

დადიანი ნიკოლოზ (ნიკო). [წერილი ეასილ მაჩაბლისადმი]. „დროება“, 19 მარტი, 1885, №60.

დამსწრე ონისიძე [ფსევდ.]. წინარეხი. სკოლის კურთხევა. „ცნობის ფურცელი“, 1 ნოემბერი, 1898, №668.

ებანოიძე ს. წერილი ბაქოდგან. „ივერია“, 21 თებერვალი, 1898, №38.

ვართაგაევა იპოლიტე. მოგონებები. ნანილი II. თბილისი: 1962.

თაქთაქიშვილი ლევან. წერა-კითხვის საზოგადოების ბიბლიოთეკა აღდგენილია. გაზ. „ქართული წიგნი“, აპრილი, 2001, №4.

თაყაიშვილი ექვთიმე. მოგონება აკაკი წერეთელზე. // მოგონებები აკაკიზე. შემდგენლები: შ. ბარამიძე. ა. ლომიძე. თბილისი: 1990.

თაყაიშვილი ექვთიმე. მოგონებანი. // ე. თაყაიშვილი. რჩეული ნაშრომები. გამოსაცემად მოამზადეს და შესავალი წერილები დაურთეს ალ. ბარამიძემ და გ. ლომთათიძემ. ტ. I. თბილისი: 1968.

თაყაიშვილი ექვთიმე. მოგონებანი ქართულ მწერლებზე. // ე. თაყაიშვილი. ემიგრანტული ნაშრომები (სერია - „დაბრუნება“. I). შემდგენელი გ. შარაძე. თბილისი: 1991.

თეოფანე (მლედელ-მონაზონი). სვანეთიდან. „კეალი“, 1 მაისი, 1884, №9.

თულაშვილი ეახტანგ. შენიშვნა (ბ-ნ ნ. დ. ყიფიანის წერილის გამო - „დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება“) // ჟურნ. „მომბე“, 1895, №5 (განყ. II).

კლდიაშვილი დავით. ჩემი ცხოვრების გზაზე. // დ. კლდიაშვილი. მოთხრობები და პიესები. რედაქტორ- [შემდგენელი] ს. კლდიაშვილი. თბილისი: 1947.

ლასხიშვილი გიორგი. მემუარები (1885-1915). ტფილისი: 1934.

ლორთქიფანიძე გრიგოლ. ფიქრები საქართველოზე. თბილისი: 1995.

ლორთქიფანიძე იასონ. დღიური (1915-1932). // XX საუკუნის ქართველ მოღვაწეთა დღიურები (სერია - „ჩანაწერები“). შედგენა, საერთო რედაქცია, წინასიტყვა და საძიებლები თ. ჯოლოგუასი. თბილისი: 2012.

მანსუეტაშვილი იაკობ. მოგონებანი. ნახული და გაგონილი. ლ. ასათიანის რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით, ტფილისი: 1936.

მეუნარგია იონა. ნანახი და განაგონი ილიას ცხოვრებიდამ. სოლ. ცაიშვილის რედაქციითა და შენიშვნებით. თბილისი: 1937.

ნანეიშვილი ალექსანდრე. ტფილისი, 8 იანვარი. „ივერია“, 8 იანვარი, 1889, №5.

ჟურული ქეთევან. შემონირულობა. „ივერია“, 24 სექტემბერი, 1893, №204.

რაზიკაშვილი თედო. წერილი რედაქციის მიმართ. „ივერია“, 18 იანვარი, 1902, №14.

სარაჯიშვილი ალექსანდრე. ტფილისი, 27 მარტი. „ივერია“, 28 მარტი, 1889, №66.

ფალიაშვილი ზაქარია. [თხოვნა ნერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობისადმი]. // ლ. გოდერიძე. მასალები ნერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ისტორიისათვის (1901-1920). „საისტორიო მოამბე“. [ტ.] 41-42. 1980.

ფირცხალავა სამსონ. აკაკი. // მოგონებები აკაკიზე. შემდგენლები: შ. ბარამიძე. ა. ლომიძე. თბილისი: 1990.

ფირცხალავა სამსონ. მოგონებათა ფურცლები. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და პირთა საძიებელი დაურთო ლ. ნანიტაშვილმა. თბილისი: 1988.

ყიფიანი დიმიტრი. ნერილი იონა მეუნარგიასადმი. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. დიშ. ყიფიანის არქივი. საქმე №304.

ჩხიტუნიძე თენგიზ. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საბიბლიოთეკო და საგამომცემლო მოღვაწეობა. თბილისი: 1980.

ძეგლეველი [ფსევდ.]. ნერილი განჯიდგან (8 თებერვალი). „ივერია“, 12 თებერვალი, 1898, №32.

ჭავეჭავაძე ილია. [ანდერძი]. // ტ. ხუნდაძე. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება. თბილისი: 1960.

ჭიჭინაძე ზაქარია. ნერილი ბათუმშიდამ. „ივერია“, 18 იელისი, 1893, №152.

ხუნდაძე ტროფიმე. იაკობ გოგებაშვილის მოღვაწეობა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებაში. // იაკობის სამრეელო. შემდგენლები: ჯ. თითმერია, ზ. ჩილაჩავა. თბილისი: 1990.

ხუნდაძე ტროფიმე. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება. თბილისი: 1960.

ხუციშვილი სოლომონ. მანათობელი (ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების 100 წელი). თბილისი: 1980.

ჯაყელი ს. მონყალეო ხელმწიფეე, ბატონო რედაქტოროს „ივერია“, 31 მარტი, 1896, №69.

მოკლე ცნობები ავტორთა შესახებ

აბაშიძე იბრაჰიმ ბეგ-სანჯაყ ბეგ-ზადე - ქმნ-კ საზოგადოების მიერ ბათუმში დაარსებული ქართული სკოლის მზრუნველი, ქმნ-კ საზოგადოების წევრი (1893-1898). პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწის, შემდეგ აბაშიძის (1873-1937), მამა. წინამდებარე ნიგნში შესული მისი წერილი გადმოღებულია პუბლიკაციიდან: ლ. გოდერიძე. შასალები წერა-კითხვის გამაერცელებელი საზოგადოების ისტორიისათვის (1879-1900). „საისტორიო მოამბე“. [ტ.] 37-38. 1978.

ალხაზიშვილი ილია (1853-1921) - მწერალი, მკვლევარი (ისტორიკოსი, ეთნოგრაფი, ფოლკლორისტი, ლექსიკოგრაფი...), საზოგადო მოღვაწე, ქმნ-კ საზოგადოების წევრი, პროფესიით მედიკოსი (დამთავრებული პქონდა ხარკოვის უნივერსიტეტის სამკურნალო ფაკულტეტი). გარდაიცვალა თბილისში, დაკრძალეს ვერის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის სასაფლაოზე (ამჟამად მისი საფლავი დაკარგულია).

ბოცვაძე იოსებ (1914-1981) - ფილოლოგი, XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურისა და ჟურნალისტიკის ისტორიის მკვლევარი. შეადგინა, წინასიტყვითა და

შენიშვნებით გამოსცა ს. მესხის „თხზულებანი“ (I-III. თბ.: 1962-1964).

ბურჭულაძე გრიგოლ (1861-1941) - პედაგოგი (თელავი, ზაქათალა, ახალციხე (რაბათში დააარსა ბიბლიოთეკა-სამკითხველო), ერევანი, ხონი, თბილისი), ქველმოქმედი, საზოგადო მოღვაწე, კმნ-კგ საზოგადოების საქმეთა მწარმოებელი, მდივანი, სკოლებისა და ბიბლიოთეკების მეთვალყურე (1910-იანი წწ.). წინამდებარე ნიგნში მესული მისი წერილი გადმოღებულია პუბლიკაციიდან: ლ. გოდერიძე. მასალები წერა-კითხვის გამაერცელებელი საზოგადოების ისტორიისათვის (1901-1920). „საისტორიო მოამბე“. [ტ.] 41-42. 1980.

გერსამია ილარიონ (1843-1888) - ლეჩხუმის ეკლესიების ბლადოჩინი (1884 წლიდან), ეპისკოპოს ალექსის (გერსამია) (1865-1930) მამა; კმნ-კგ საზოგადოების წერი. სიცოცხლის ბოლო წელს იყო ქუთაისის წმ. ალექსანდრე ნეველის ტაძრის მღვდელმსახური; ყაჩაღურ თავდასხმას შეეწირა საკუთარ ოჯახში.

გოგებაშვილი იაკობ (1840-1912) - მეცნიერული პედაგოგიკის ფუძემდებელი საქართველოში, მწერალი, პუბლიცისტი, საზოგადო მოღვაწე, ქველმოქმედი (მატერიალურად ეხმარებოდა საქართველოს ფარგლებს გარეთ მოსწავლე ახალგაზრდობას, საზოგადო და პოლიტიკურ მოღვაწეებს და სხვ.), კმნ-კგ საზოგადოების დაარსების ერთ-ერთი ინიციატორი, ავტორი „დედა ენისა“ და „ბუნების კარისა“, რომლებითაც ფასდაუდებელი ამაგი დასდო ქართველთა არაერთი

თაობის პატრიოტული სულისკვეთებით აღზრდას. დაკრძალულია მთანშინდის პანთეონში.

გოგებაშვილი შალვა – იაკობ გოგებაშვილის ძმისწული.

გოდერიძე ლამარა – მკელევარი, მნიშვნელოვანი წვლილი აქვს შეტანილი ქმნ-ე საზოგადოებასთან (ზოგადად XIX ს. ქართულ კულტურასთან) დაკავშირებული წყაროების პუბლიკაციასა და კვლევაში.

გულისაშვილი ზაქარია (შაქრო) (1857-1914) – მწერალი, პედაგოგი (მეტეხი, პატარძული, რუისპირი, კაკაბეთი, საგარეჯო, გომარეთი...), ისტორიკოსი, ეთნოგრაფი, პუბლიცისტი, სასულიერო, პოლიტიკური (ხალხოსანი) და საზოგადო მოღვაწე, ქმნ-ეკ საზოგადოების წევრი. გარდაიცვალა თბილისში. დაკრძალულია იქვე, ნმ. მარინეს ეკლესიის გალავანში.

დადიანი (მინგრელსკი) ნიკოლოზ (ნიკო) (1847-1903) – სამეგრელოს მთავრის, დავით დადიანის, ძე (1867 წ. იანვარში ნებაყოფლობით თქვა უარი მთავრის უფლებებზე), სამხედრო და საზოგადო მოღვაწე, ქველმოქმედი, ბიბლიოფილი, დამფუძნებელი წევრი ქმნ-ეკ საზოგადოებისა, რომელსაც 1885 წელს უმდიდრესი და უძვირფასესი ბიბლიოთეკა შესწირა. 1886 წელს რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე III-ის მიერ წარდგენილი იყო ბულგარეთის მთავრის თანამდებობაზე, თუმცა იმ დროს ბულგარეთში გავრცელებული ანტირუსული განწყობილების გამო სამთავრო ტახტს ვერ დაუფლა. გარდაიცვალა პეტერბურგში. დაკრძალულია მარტილის ტაძარში.

დამსწრე ონისიმე - გაუხსნელი ფსევდონიმი.

ებანოიძე ს. - ?

ეაყა-ფშაველა (1861-1915) - მწერალი, კრიტიკოსი, პუბლიცისტი, ფოლკლორისტი, ეთნოგრაფი, თანამშრომლობდა ქართულ პრესასთან („ივერია“, „თეატრი“, „ჯეჯილი“, „ნაკადული“, „კვალი“, „სახალხო გაზეთი“, „განათლება“ და სხვ.), აქვეყნებდა ორიგინალურ მხატვრულ ნაწარმოებებს, თარგმანებს (ფ. შილერი, ე. პო, პ. პაინე, მ. ლერმონტოვი...), პუბლიცისტურ თხზულებებს, წერილებს ლიტერატურულ, ეთნოგრაფიულ, ფოლკლორულ და სხვ. საკითხებზე. გარდაიცვალა თბილისში, დაკრძალეს დიდუბის პანთეონში, საიდანაც 1935 წელს მთანმინდაზე გადაასვენეს.

ვართაგავა იპოლიტე (1872-1967) - კრიტიკოსი, ლიტერატურათმცოდნე, მემუარისტი, პედაგოგი, პუბლიცისტი (ფსევდ.: „ეარ“, „ვა“, „შეალუეთელი“, „ურთა“ და სხვ.), ქმნ-კგ საზოგადოების გამგეობის წევრი. დამთავრებული პქონდა ყაზანის სასულიერო აკადემია. ასწავლიდა როგორც სასულიერო, ისე საერო სასწავლებლებში. თანამშრომლობდა ქართულ პრესასთან („ივერია“, „კვალი“, „მწყემსი“, „განათლება“, „სახალხო გაზეთი“ და სხვ.), აქვეყნებდა ლიტერატურულ, პუბლიცისტურ, მემუარულ და სხვ. ხასიათის თხზულებებს. მისი „მოგონებები“ (I-II. თბ.: 1956-1962) შეიცავს მნიშვნელოვან მასალას XIX ს. დასასრულისა და XX ს. (გასაბჭოებამდე) ქართული საზოგადოებრივი, კულტურულ-სალიტერატურო და საგანმანათლე-

ბლო ცხოვრების წარმოსადგენად და შესასწავლად. დაკრძალულია თბილისში, დიდუბის პანთეონში.

თაქთაქიშვილი ლევან - მეკლევარი, ბიბლიოფილი, საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის საბიბლიოთეკო რესურსების დეპარტამენტის დირექტორი. თვალსაჩინო წელოლი აქვს შეტანილი ქმნ.-კგ საზოგადოებასთან დაკავშირებული მასალების მოძიება-სისტემატიზაციისა და პუბლიკაციის საქმეში.

თაყაიშვილი ექვთიმე (1863-1953) - მეცნიერი (ისტორიკოსი, არქეოლოგი, ეთნოგრაფი, ნუმიზმატი, ლიტერატურათმცოდნე, ფოლკლორისტი, ლინგვისტი...), პედაგოგი, საზოგადო მოღვაწე, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, პარიზის ნუმიზმატთა და სააზიო საზოგადოებების წევრი, ქმნ.-კგ საზოგადოების გამგეობის წევრი, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების დამაარსებელი (1907) და მისი პირველი თავმჯდომარე, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ერთ-ერთი პირველი პროფესორი; 1921-1945 წწ. იყო ემიგრაციაში (საფრანგეთი), სადაც მეთვალყურეობდა და პატრონობდა საქართველოს პირველი დემოკრატიული მთავრობის მიერ უცხოეთში გატანილ ეროვნულ განძს. დაკრძალულია მთანმინდის პანთეონში.

თეოფანე - მღვდელ-მონაზონი, 1880-იან წწ. მისიონერულ მოღვაწეობას ეწეოდა სვანეთში.

თულაშვილი ვახტანგ (1834-1910) - პუბლიცისტი, პედაგოგი, ქველმოქმედი, თეატრალური და საზოგადო მოღვაწე, ქმნ.-კგ საზოგადოების დამაარსებელთა-

განი და საპატიო ნეერი (1904 წლიდან), თეალსაჩინო ფიგურა იმ მოძრაობაში, რომელიც მიზნად ისახავდა საქართველოში პატრიოტული მიზანდასახულობის კულტურულ-საგანმანათლებლო პროცესების აღორძინებასა და განვითარებას (ჟურნალისტიკა, თეატრი, სასტამბო-საგამომცემლო საქმე და სხვ.).

კლდიაშვილი დავით (1862-1931) - მწერალი (პროზაიკოსი, დრამატურგი, მემუარისტი), საზოგადო მოღვაწე, ქმნ-კგ საზოგადოების წევრი, სამხედრო განათლება პქონდა მიღებული კიეესა და მოსკოვში, 1900-იან წლებში არაკეთილსაიმედოობის მიზეზით აიძულეს, გასულიყო სამხედრო სამსახურიდან. ამის შემდეგ მსახურობდა ქუთაისისა და ქიათურის შავი ქვის მრეწველობის სამმართველოში. გარდაიცვალა მშობლიურ სიმონეთში. დაკრძალულია მთანმინდის პანთეონში.

ლასხიშვილი გიორგი (1865-1931) - ჟურნალისტი, პუბლიცისტი (ფსევდ. „ლალი“), მემუარისტი, საზოგადო, სახელმწიფო და პოლიტიკური მოღვაწე (სოციალისტ-ფედერალისტთა ერთ-ერთი ლიდერი), საქართველოს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის წევრი (განათლების მინისტრი); 1895-1896 წწ. - წამყვანი ფიგურა „ივერიის“ რედაქციაში, 1900-იანი წწ. - „ცნობის ფურცლის“ ფაქტობრივი რედაქტორი, 1905 წ. - პარიზში გამომავალ გაზეთ „საქართველოს“ თანარედაქტორი (ა. ჯორჯაძესა და თ. სახოკიასთან ერთად), ქმნ-კგ საზოგადოების გამგეობის წევრი; პოლიტიკური საქმიანობისათვის რამდენჯერმე ციმ-

ბირში იყო გადასახლებული. დაკრძალულია დიდუბის პანთეონში.

ლორთქიფანიძე გრიგოლ (1881-1937) – პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწე, თვალსაჩინო ფიგურა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობაში (სამხედრო და განათლების მინისტრი, მთავრობის თავმჯდომარის მოადგილე). შეენირა ბოლშევიკურ რეპრესიებს.

ლორთქიფანიძე იასონ (1866-1949) – ბანკირი, ფინანსისტი, ისტორიკოსი, პოლიტიკური (თვალსაჩინო ფიგურა ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიაში) და საზოგადო მოღვაწე. ეროვნული საბჭოს წევრი (1918), თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დამფუძნებელი საზოგადოების წევრი, საქართველოს პირველი სახელმწიფო ბანკის მმართველი (1920-1921), „ქართული ნიგნის გამომცემელი და გამაერცელებელი (ყოფილი „ნერა-კითხვის“) საზოგადოების“ თავმჯდომარე (1922-1927). დაკრძალულია თბილისში, ვაკის სასაფლაოზე.

მანსვეტაშვილი იაკობ (1855-1939) – მწერალი, მემუარისტი, პუბლიცისტი, ნათობის მსხვილი მრწნეელი ბაქოში, ქელმოქმედი, ი. ქაეჭაეაძესთან დაახლოებული საზოგადო მოღვაწე. დამთავრებული პქონდა პეტერბურგის უნივერსიტეტის საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტი. თანამშრომლობდა ქართულ პრესასთან, აქეყნებდა პუბლიცისტურ და მხატვრულ თხზულებებს (ფსევდ.: „დონ-იაგო“, „ბარელი“, „ალექსანდრიძე“, „შერმადინი“ და სხვ.). იყო ქმნ-კგ საზოგა-

დოების მდივანი, ბიბლიოთეკის გამგე, 1912 წლიდან - „საზოგადოების“ საპატიო წევრი. მისი მემუარები უაღრესად საინტერესო მასალას შეიცავს XIX საუკუნის II ნახევრის ქართული საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრების ისტორიისათვის. გარდაიცვალა თბილისში, დაკრძალეს იქვე (ეკის სასაფლაოზე).

მეუნარგია იონა (1852-1919) - მწერალი, პუბლიცისტი, საზოგადო მოღვაწე, ქართულ ლიტერატურაში ე. წ. ბიოგრაფიული ჟანრის დამამკვიდრებელი, რის გამოც სიმონ ჯანაშიამ „ქართული მწერლობის პლუტარქი“ უწოდა; „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი მთარგმნელი ფრანგულ ენაზე (1884; პროზაული თარგმანია; დღესდღეობით დაკარგულად ითვლება); „ქმნ-კგ საზოგადოების“ გამგეობისა და „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დამდგენი კომისიის მდივანი (კომისიის მუშაობა პოემის 1888 წლის ე. წ. ქართველიშვილისეული გამოცემით დაგვირგვინდა). დაკრძალულია მშობლიურ სოფ. ცაიშში.

ნათაძე მოსე (1851-1890) - პედაგოგი (პატარძელი, მეჯერისხევი, ხონი...), პუბლიცისტი, საზოგადო მოღვაწე. 1882 წ. აგვისტოში დაინიშნა ბათუმში ქმნ-კგ საზოგადოების მიერ დაარსებული ქართული სკოლის მასწავლებლად; პრესაში („დროება“, „ივერია“, „მწყემსი“...) აქვეყნებდა სხვადასხვა ხასიათის თხზულებებს. 70-იან წლებში მონაწილეობდა ხალხოსნურ მოძრაობაში, რის გამოც ჟანდარმერიას მასზე საიდუმლო ძიება ექონდა დანიშნული. გარდაიცვალა 1890 წლის 31 დეკემბერს თბილისში.

ნანეიშეილი ალექსანდრე (1857-1904) - ჟურნალის-ტი, პუბლიცისტი (ძირითადი ფსევდონიმი „ნა-ლი“), სავოგადო მოღვანე, ქმნ-კგ სავოგადოების ნეერი. მონანილეობდა ხალხოსნურ მოძრაობაში, რის გა-მოც 1884-1887 წწ. სემიპალატინსკში იყო გადასახ-ლებული. თანამშრომლობდა ქართულ და კავკასიის რუსულ პრესასთან, აქვეყნებდა პუბლიცისტურ და კრიტიკულ-ლიტერატურულ ნერილებს, სავრთამო-რისო მიმოხილვებს, ლიტერატურულ და თეატრალურ რეცენზიებს, თარგმანებს (ძმები გრომები, ო. მირზო). სიცოცხლის ბოლო წლებში ცხოვრობდა ქუთაისში. გარდაიცვალა სურამში. დაკრძალულია ქუთაისში.

ჟურული (ქალიშვილობის გვარი - ნამორაძე) ქეთე-ვან (1841-1912) - თეატრალური და სავოგადო მოღ-ვანე, ბათუმში ადგილობრივ სცენისმოყვარეთა პირ-ველი ქართული ნარმოდგენისა (1879) და ბათუმის სცენისმოყვარეთა პირველი მუდმივი წრის (1882) ორ-განიზატორი, ქმნ-კგ სავოგადოების ნეერი. მისი და მისი მეუღლის, ბათუმის პოლიცმაისტერ დურმიშზან ჟურულის, ოჯახი 1880-იანი წწ. ბათუმის კულტუ-რული ცხოვრების მნიშვნელოვანი კერა იყო. 1890-იან წწ. თეატრალურ და სავოგადოებრივ მოღვანეო-ბას ენეოდა ცხინვალში. გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვანის, საქართველოს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ნეერის, გიორგი ჟურულის (1865-1951), დედა. ქეთევან ჟურული დაკრძალულია სოფ. ერედეში.

რაზიკაშეილი თედო (1869-1922) - მწერალი, პუბლი-ცისტი, ფოლკლორისტი, პედაგოგი, ქმნ-კგ სავოგა-

დოების ნეერი, ეაჟა-ფშაველას ძმა. სახალხო-რეეო-ლუციურ მოძრაობაში მონაწილეობისთვის 1905 წელს რუსეთში (ოლოვეცი) სამუდამო გადასახლება მიუსაჯეს, მაგრამ გზაზე მანიფესტმა მიუსწრო და გათავისუფლდა. სოფელ ხელთუბანში მოკლეს 1922 წლის 19 იანვარს. დაკრძალულია დიდუბის პანთეონში.

რაზიკაშვილი ლუკა - იხ. ეაჟა-ფშაველა

სარაჯიშვილი ალექსანდრე (1851-1914) - მწერალი, მეცნიერი, პუბლიცისტი (ფსევდ.: „ა-ს“, „ა. ს-ი“, „ალი“...), გამომცემელი, თეატრალური და საზოგადო მოღვაწე, ქმნ-კგ საზოგადოების წამდელი წერი. სწავლობდა პეტერბურგის, ყაზანის, კიევის უნივერსიტეტებში, საბოლოოდ კი ჟენევის უნივერსიტეტის სიტყვიერების ფაკულტეტი დაასრულა (1876). იყო ქმნ-კგ საზოგადოებისა და საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების დამფუძნებელი წერი, გაზეთ „იერიის“ რედაქტორი (1902-1903) და გამომცემელი (1902-1905), „ეისრამიანის“ გამომცემელი (1884; ი. ჭაქაძეაძესა და პ. უშიკაშვილთან ერთად), მნიშვნელოვანი წელილი შეიტანა რუსთველოლოგიის განვითარებაში.

ფალიაშვილი ზაქარია (1871-1933) - კომპოზიტორი, დირიჟორი, პედაგოგი, საქართველოს სახალხო არტისტი, საზოგადო მოღვაწე, ქართული ხალხური სიმღერების შემკრები და გამომცემელი, ავტორი ოპერებისა: „აბესალომ და ეთერი“, „დაისი“, „ლატაერა“. ქმნ-კგ საზოგადოების წერი. დაკრძალულია თბილის-

ში, მისივე სახელობის ოპერისა და ბალეტის სახელმწიფო თეატრის ბაღში.

ფირცხალავა სამსონ (1872-1952) - ჟურნალისტი, პუბლიცისტი (ფსევდ.: „სიტყვა“, „კალამი“, „სამსონი“ და სხვ.), გამომცემელი, პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწე, ქმნ-კგ საზოგადოების საქმეთა მმართველი (1902-1910), საქართველოს სოციალისტურ-ფედერალისტური პარტიის ერთ-ერთი დამაარსებელი, საქართველოს ეროვნული საბჭოსა (1917-1919) და დამფუძნებელი კრების (1919-1921) წევრი. 1922-1946 წწ. იმყოფებოდა ემიგრაციაში (საფრანგეთი), საიდანაც 1946 წელს სამშობლოში დაბრუნდა. 1951 წელს პოლიტიკური არაკეთილსაიმედოობის ბრალდებით საბჭოთა ხელისუფლებამ შუა აზიაში გადაასახლა, სადაც მომდევნო წელს გარდაიცვალა.

ყიფიანი დიმიტრი (1811-1887) - სახელმწიფო, საზოგადო და თეატრალური მოღვაწე, მწერალი, პუბლიცისტი, 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე (გადაასახლეს ვოლოგდამი), „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ (1842-1848) დამაარსებელი, თბილისის სათაუბრად აღიარებული საადგილმამულო ბანკის დაარსების ინიციატორი, ქმნ-კგ საზოგადოების ერთ-ერთი დამფუძნებელი და პირველი თავმჯდომარე (1879-1882), ავტორი „ეროვნული ხსნის“ პროგრამისა (1840-იანი წწ.), რომელიც ითვალისწინებდა არსებული პოლიტიკური სისტემის ფარგლებში განათლების გავრცელებას, კულტურის აღორძინებას, საერთო-ეროვნული თვითშეგნების ჩამოყალიბებასა და ამ გზით ეროვნული თვითარსე-

ბობისა და თვითმყოფადობის აღორძინება-განვითარებას. მოკლეს გადასახლებაში (სტაეროპოლი). დაკრძალულია მთანმინდის პანთეონში.

ჩხიტუნიძე თენგიზ (1938-2007) – ბიბლიოთეკათმცოდნე, მკვლევარი, პედაგოგი, ავტორი მონოგრაფიული ნაშრომისა „ქართულთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საბიბლიოთეკო და საგამომცემლო მოღვაწეობა“ (თბილისი: 1980).

ძეგლეველი – გაუხსნელი ფსევდონიმი.

ჭაეჭავაძე ილია (1837-1907) – მწერალი, ჟურნალისტი, პუბლიცისტი, ბანკირი, პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწე, ქმნ-კგ საზოგადოების თავმჯდომარე (1885-1907), საქართველოში ეროვნული მიზანდასახულობის ლიბერალურ-დემოკრატიული იდეოლოგიის ფუძემდებელი, პერიოდული გამოცემების – „საქართველოს მოამბისა“ და „ივერიის“ – რედაქტორ-გამომცემელი, ავტორი „ნაციონალური კონსოლიდაციის“ კონცეფციისა, რომლის მიხედვითაც, მხოლოდ კონსოლიდირებულ ერს შეუძლია, ერთი მხრივ, ტრადიციებზე დაფუძნებული და ინდივიდუალიზმით აღბეჭდილი ეროვნული კულტურის განვითარება, ხოლო, მეორე მხრივ, ახალი იდეებისა და ღირებულებებისთვის გახსნილი, დროის გამოწვევების მიმართ ადეკვატური, ტრანსფორმაციების უნარის მქონე საზოგადოების ჩამოყალიბება.

ჭიჭინაძე ზაქარია (1854-1931) – მკვლევარი (ისტორიკოსი, ფილოლოგი, ფოლკლორისტი), ძველი ქართული ხელნაწერებისა და ზეპირსიტყვიერების ნიმუშთა შემ-

კრები და გამომცემელი (გამოსცა აგრეთვე: „ამირან-დარეჯანიანი“, იოანე ბატონიშვილის „კალმასობა“, თეიმურაზ I-ის, დ. გურამიშვილის, ბესიკის, ნ. ბარათაშვილის, გრ. ორბელიანისა და სხვ. თხზულებები), საზოგადო მოღვაწე, ქმნ-კგ საზოგადოების წევრი, დიდი ამაგი დასდო ახალშემოერთებულ აჭარაში ქართული წიგნების გავრცელებასა და ზოგადად აჭარის მოსახლეობაში პატრიოტული სულისკეთების აღორძინებას. წერდა ფსევდონიმებით: „ზ. ჭ.“, „ზ. ჭ-ძე“, „ჭ.“, „ზ. მთანმინდელი“, „სანდალა“, „ია მარუშიძე“, „ია-ძე“, „შაეშელი“ და სხვ.; დაკრძალულა მთანმინდის პანთეონში.

ხუნდაძე ტროფიმე (1889-1977) – ისტორიკოსი, პედაგოგი, სწავლობდა მოსკოვის უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტზე, საიდანაც სტუდენტთა რევოლუციურ მოძრაობაში მონაწილეობისათვის გარიცხეს (1912; საბოლოოდ ხარკოვის უნივერსიტეტი დაამთავრა). ძირითადად იკვლევდა XIX საუკუნისა და XX ს. დასაწყისის ქართული საზოგადოებრივი აზრისა და განათლების ისტორიას.

ხუციშვილი სოლომონ (1908-1995) – ლიტერატურათმცოდნე, საზოგადო მოღვაწე, ძირითადად იკვლევდა XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის, ჟურნალისტიკის, საზოგადოებრივი აზრის ისტორიას.

ჯაყელი ს. – ?

25. მერაბ ქოსტაძე. 79 აშბაეი. შემდგენლები -
ნინო ოდილაძე და კახბეგ კუდავა.
26. რუსიკო კობახიძე, დიმიტრი სილაქაძე, დავით
ხეადაგიანი, ირაკლი ხეადაგიანი. საქართულო
დემოკრატიული რესპუბლიკა. 100 აშბაეი.
27. გელა ჩარქიანი. შიმდროს. 70 აშბაეი.
28. ირაკლი მახარაძე. გურიკა და გურულები. 150 აშბაეი.
29. გია ბულაძე. მუსიკა. 150 აშბაეი.
30. ბახუსის მოყვარულნი. 100 აშბაეი. შემდგენელი
ირაკლი მახარაძე.
31. თამაზ ჭილაძე. 55 აშბაეი. შემდგენლები -
სალომე ნიკოლეიშვილი და მანანა ჯანელიძე.
32. ოთარ ჭილაძე. 65 აშბაეი. შემდგენლები -
სალომე ნიკოლეიშვილი და მანანა ჯანელიძე.
33. მუხრან მაჭავარიანი. 90 აშბაეი. შემდგენელი ნანა
მაჭავარიანი.
34. ნიკა ხოფერია, ლევან ტაელაშვილი. ძველი რომი.
117 აშბაეი.
35. როსტომ ჩხეიძე. პაპლე ინგოროყვა. 125 აშბაეი.
36. ზეიად ბერეკაშვილი. ფეხბურთელები. 100 აშბაეი.
37. ბალაქტიონი. 200 აშბაეი. შემდგენელი ნათია
სიხარულიძე.
38. ბექა ხოჯაეა, ნიკა ხოფერია, დიმიტრი სილაქაძე.
სუმო. 90 აშბაეი.
39. დავით მაისურაძე. დამწერლობა. 100 აშბაეი.
40. ქართველთა შორის წერა-კითხვის
გამაჲრცალებელი საზოგადოება. 100 აშბაეი.
შემდგენელი თამაზ ჯოლოგუა.

გამომცემლობა არტანუჯი

თბილისი, ილა ქაეჭავაძის გამზ. 5

☎ 2-25-05-22, 2-91-22-83, 5(93) 25-05-22

www.artanuji.ge   info.artanuji@gmail.com

📖 გამომცემლობა არტანუჯი / Artanuji Publishing

თბილისი, პ. ჩანჩიბაძის ქუჩა 6

☎ 214 34 01, 577 33 38 57

samba.damani@gmail.com

📖 სტამბა დამანი / Print House Damani